TİDSAD
Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Din Sosyolojisiyle Liberal Kapitalizmin ve Modern İktisat Düşüncesinin Kültürel Zemininin Yorumlanması

Interpretation of the Cultural Basis of Liberal Capitalism and Modern Economic Thought By Sociology of Religion

Tolga KABAŞ*

Geliş/Submitted: 17.03.2026
Kabul/Accepted: 29.06.2026

Citation / Atıf

Kabaş, T. (2026). Din sosyolojisiyle liberal kapitalizmin ve modern iktisat düşüncesinin kültürel zemininin yorumlanması. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (49), 156-180.

Makale Türü: **Araştırma Makalesi** Article Information: **Research Article**

10.29228/TIDSAD.90225

This article was checked by Intihal.net. Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır.
This article is under the Creative Commons license. Bu makale Creative Commons lisansı altındadır.

* **Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi, tkabas@cu.edu.tr**

TİDSAD
Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Öz: Din sosyolojisi, dinle bağlantılı toplumsal davranışın oluşumu ve etkileriyle ilgilenen bir sosyal bilim dalıdır. Din sosyolojisinin araştırma konusu, insanların din kaynaklı sosyal davranışları ve din-toplum/toplum-din ilişkileridir. Sistematik din sosyolojisinin kurucusu olarak kabul edilen Max Weber'le birlikte din, din-toplum ilişkilerinin araştırılmasında bağımsız değişken olarak yerini almıştır. Weberyen din sosyolojisi araştırmaları liberal kapitalizmin ve modern iktisat düşüncesinin Protestanlık olan kültürel zemininin yorumlamasını yapmaktadır. Bu araştırmalar sosyolojik bir perspektif sunarak liberal kapitalizm ve modern iktisat düşüncesi ile dini ahlâk arasındaki uyumu geliştirmektedir. 1980'lerden itibaren Türkiye'de dindar orta sınıfların eğitim düzeyinin yükselmesi ve liberalleşen piyasa ekonomisine katılmaları, bireyselliğin ve rasyonelleşmenin gelişmesine yol açmaktadır. Ancak, gerçekleşen rasyonelleşme sürecinde geleneksel ve toplumsal olan dindarlığın modern olan bir bağlamda bireysel dindarlığa dönüştüğü fark edilmektedir. Türk toplumunda dindar orta sınıfların ekonomik faaliyetlerinde görülen bireyselleşme ve rasyonelleşme süreci Max Weber'in "Protestan Ahlâkı" tezinin Türk toplumu bağlamında da doğru olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada, Weberyen din sosyolojisi yaklaşımıyla Aydınlanma düşüncesinin seküler ikliminde, Protestanlık olan kültürel zeminde modern iktisat düşüncesinin doğuşu ve liberal kapitalizmin meşru bir ekonomik sistem olarak kabul edilmesi ülkemiz bağlamında anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İktisat sosyolojisi, din sosyolojisi, Max Weber, neoklasik iktisat teorisi.

Abstract: The sociology of religion is a branch of social science concerned with the formation and effects of social behavior related to religion. The subject of research in the sociology of religion are individual's religion-induced social behaviors and the relationships between religion and society/society and religion. With Max Weber, the founder of systematic sociology of religion, religion has taken its place as an independent variable in the investigation of religion-society relations. Weberian sociology of religion research interprets the Protestant cultural basis of liberal capitalism and modern economic thought. These studies offer a sociological perspective, developing a compatibility between liberal capitalism, modern economic thought, and religious morality. Since 1980s, the rise in the education level of the religious middle class in Türkiye and their participation in a liberalized market economy has led to the development of individualism and rationalization. However, with this rationalization process, traditional and social religiosity has transformed into an individual religiosity in a modern context. The process of individualization and rationalization which is seen in the economic activities of the religious middle class in Turkish society proves that Max Weber's "Protestant Ethic" thesis is also valid in the context of Turkish society. This study, using a Weberian sociology of religion approach, explains the emergence of modern economic thought and the acceptance of liberal capitalism as a legitimate economic system within the secular climate of Enlightenment thought and on the Protestant cultural basis.

Keywords: Economic sociology, sociology of religion, Max Weber, neoclassical economic theory.

Giriş

Din sosyolojisi, dinle bağlantılı toplumsal davranışın oluşumu ve etkileriyle ilgilenen bir sosyal bilim dalıdır. Din sosyolojisinin araştırma konusu, insanların din kaynaklı sosyal davranışları ve din-toplum/toplum-din ilişkileridir. Sistematik din sosyolojisinin kurucusu olarak kabul edilen Max Weber'le birlikte din, din-toplum ilişkilerinin araştırılmasında bağımsız değişken olarak yerini almıştır. Weber'in "Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu" (1904-1905) adlı eseri din sosyolojisi disiplini açısından önemli bir yere sahiptir. Bu eserinde Weber Protestan kültürünün özellikle Kalvinizmin nasıl kapitalist ruhun taşıyıcısı olduğunu detaylı örnekler vererek açıklamıştır. Protestan kültür liberal kapitalizmin doğmasına yol açmış, ancak daha sonra kapitalizm dini kültürü daha da rasyonelleştirerek dönüştürmüştür. Sistematik din sosyolojisinin kurucusu olarak kabul edilen Max Weber Batı Avrupa'da din de dahil olmak üzere hayatın hemen her alanında belli bir rasyonelleşmenin yaşandığını ileri sürmüştür.

Bu bağlamda, Max Weber dinlerin de zamana bağlı olarak daha akılcı ve rasyonel inançlara dönüştüğünü, dinlerin asketik/tasavvufi yaşam alanından çekilerek zamanla bu dünyaya yöneldiğini iddia etmiştir. Dini alandaki rasyonelleşme en açık şekilde Protestanlığın ortaya çıkışıyla Batı Avrupa'da Hıristiyanlıkta görülmüştür. Weber Batı Avrupa'da ortaya çıkan "rasyonelleşmeyle" akla uygun yani, rasyonel karar vermeye tabi olan alanların artmasını ifade etmektedir. Rasyonelleşme akla uygun bir toplumsallaşmanın ortaya çıkmasıdır. Başka bir deyişle, rasyonelleşme toplumların idari kurumları ve ekonomik kurumları ile kültürel alanlarında, bilimsel ve teknolojik ilerlemenin oluşturduğu ölçütlerin hâkim olmaya başlamasıdır. Teknoloji ve bilim toplumsal kurumlara hâkim olmaya başladıkça, onları rasyonellik açısından değiştirip dönüştürdükçe ve belirledikçe, kurumların meşrulukları yıkılmakta, rasyonel meşruluk ölçütlerine göre yeni kurumlar oluşturulmaktadır. İnsanlar sekülerleştikçe, dünyanın büyüsü bozulmuş ve insanoğlu bir demir kafesin içine girmiştir.

Auguste Comte, Emile Durkheim ve Max Weber tarafından geliştirilen rasyonalist-pozitivist din sosyolojisi paradigması modernleşmeyle birlikte dünyanın sekülerleşeceğini ve dinlerin etkisinin kaybolacağını ileri sürmekteydi. Protestan bilim insanlarının öncülüğünde gelişen Aydınlanma düşüncesi Batı medeniyetinin ve tarihinin zirvesini oluşturduğu gibi bu unsurların tamamlanmasını sağlamıştı. Batı'da geliştirilen evrensel medeniyet, bilim ve teknoloji, demokrasi ve insan hakları gibi orta sınıf ve liberal değerleri tüm Dünyaya hızla yayılmıştı. Protestanlığın en önemli modernleştirici etkileri İngiltere'den sonra Amerika'da ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Protestanlığın yol açtığı modernleşme etkileri Almanya'da da ortaya çıkmıştır. Protestanlar Almanya'nın milli birliğini sağlamasında, kapitalizme uyum sağlamasında ve kültürel olarak modernleşmesinde önemli bir unsur olmuşlardır. Batı'da Aydınlanma düşüncesi ikliminde Protestanlık bir kültür ve ahlâk devrimine yol açmıştır. Liberal ve rasyonel olan Protestanların dini kültürü Batılı toplumlarda modernleşmenin motoru olmuştur.

Kültürel temeli Protestanlık olan modern ekonomi bilimi de Aydınlanma düşüncesinin ürünüdür. Çoğunluğu Anglo-Sakson (Protestan) olan ana akım iktisatçılar, piyasaları merkeze alan Neoklasik iktisat teorisini geliştirmişlerdir. Neoklasik iktisat teorisi mikro ekonomik kavramlardan ve analizlerden oluşmaktadır. Neoklasik iktisat teorisinin

kapitalizmin formal teorisi olmasıyla şirketlerin, devletlerin hatta insanların piyasanın evrim sürecini (Sosyal Darwinizmi) vazgeçilmez bir ilke olarak kabul etmeleri gerekmiştir. Weberyen din sosyolojisi araştırmaları liberal kapitalizmin ve modern iktisat düşüncesinin Protestanlık olan kültürel zemininin yorumlamasını yapmaktadır. Bu araştırmalar sosyolojik bir perspektif sunarak liberal kapitalizm ve modern iktisat düşüncesi ile dini ahlâk arasındaki uyumu geliştirmektedir. Bu çalışmada, Weberyen din sosyolojisi yaklaşımıyla Aydınlanma düşüncesinin seküler ikliminde, Protestanlık olan kültürel zeminde modern iktisat düşüncesinin doğuşu ve liberal kapitalizmin meşru bir ekonomik sistem olarak kabul edilmesi ülkemiz bağlamında anlatılmaktadır.

Din Sosyolojisiyle Liberal Kapitalizmin ve Modern İktisat Düşüncesinin Kültürel Zemininin Yorumlanması

Ortaçağ boyunca Katolik Hıristiyanlık dünyadaki diğer dinlerde olmadığı kadar tüm Avrupalı toplumları ideolojik ve sosyal olarak yönetebiliyordu. Katolik Hıristiyanlık ve ruhban sınıfı yalnızca manevi hayatı değil, Avrupa'da yaşayan insanların günlük yaşamlarını kontrol edebiliyordu. Katolik Hıristiyanlığın öğretileri Avrupalıların yaşam tarzını, ekonomik ve sosyal davranışlarını belirlemekteydi. İnsanlar için tek bir nihai amaç vardı, Cennete girebilmek. Acılarla dolu ve aşağılık bir yer olan bu dünyanın öte dünya yanında hiçbir değeri yoktu. Öte dünyada bulunan Cennetin anahtarı ise Kilisenin ve ruhban sınıfın elindeydi. Martin Luther ise, Hıristiyanların Kiliseye değil, doğrudan doğruya Tanrı'ya yönelerek aradığı desteği Onda araması gerektiğini ileri sürmekteydi. 1517 yılında Martin Luther tarafından yapılan Protestan reformu Hıristiyanlığın evrim sürecini önemli ölçüde etkiledi. Protestanların din piyasasına girmeleri Katolik Hıristiyanlığı yumuşatmış, insanileştirmiş ve liberalleştirmişti. 16. yüzyıldan itibaren oldukça rekabetçi ve devrimci olan Protestan kültürü din piyasasında Katolik kültürünü köklü bir değişime zorladı(Ekelund vd., 2006:1-3).

Tekelci olan din piyasasına giriş önündeki engellerin kalkmasıyla din piyasasında farklı görüşler duyulmuş ve tartışılmış, yumuşayan Hıristiyanlığın öte dünyaya bakan yüzü bu dünyaya dönmüştü. Çünkü, din piyasası rekabetçi olduğunda dini katılım ve bağlılık yüksek ve verimli olmaktadır. Yani, din piyasasındaki çoğulculuk ve rekabet dini büyümeye yol açmaktadır. Böylece, rekabetçi olan Protestan kültürü Batıda bir Hıristiyan modernliğine yol açtı. Batı'da çoğulculuğun, hoşgörünün, demokrasinin, bilimin, kültürün ve sanatın geliştiği yeni bir dünya kuruldu. Protestan reformunun din piyasasındaki olumlu etkileri Neoklasik iktisat teorisinin kavramlarıyla analiz edilebilir. Herhangi bir ürün piyasası gibi din piyasası da arz-talep ilişkileri kullanılarak incelenebilir. Din hizmetlerini talep edenlerle arz edenler din piyasasında bir araya gelirler. Arz ve talebin birleştiği noktada dini hizmetlerin denge fiyatı ve denge miktarı belirlenir. Din piyasasında dini hizmetleri tüketenlerle dini hizmetleri üretenlerin davranışlarının dikkatli bir şekilde analiz edilmesi gerekir(Ekelund vd., 2006:4-6).

Neoklasik iktisat teorisine göre herhangi bir piyasada rekabet azaldıkça talep eğrisi dikleşmektedir. Tekel konumunda olan bir ruhani lider dini ürünleri yüksek bir fiyata arz edebilmektedir. Bu bağlamda, Kıta Avrupası'nda devasa büyüklükte olan gösterişli kiliseler yapılmış ve kiliseye devam eden inançlı insanlardan büyük gelirler kazanılmıştır. Bu yüzden, ortaçağ Kıta Avrupası'nda tekelci eğilimlerin yüksek olduğu din piyasasının topluma zararlı olduğu görülmüştür. Tıpkı diğer piyasalarda olduğu gibi din piyasasında

çoğulculuğun ve rekabetin olması kaliteyi arttırırken, dini hizmetin fiyatını da düşürmektedir. Çünkü, rekabetçi olan bir piyasa her zaman tekel piyasasından daha verimlidir ve tüketiciler için en ideal olandır. Neoklasik iktisat teorisinin bu bakış açısı herhangi bir ürün piyasasında olduğu gibi din piyasası için de geçerlidir. Bu bağlamda, Protestan Reformu ile Katolik kilisesi ve ruhani lideri din piyasasında çok zor duruma düşmüş, tekel konumunu kaybetmiştir. Protestanların din piyasasına girmelerinin dini hizmetler/etkinlikler bakımından oldukça olumlu etkileri olmuş, piyasada dini katılım ve bağlılık artmış, bu durum dini büyümeye yol açmıştır(Ekelund vd., 2006:4-6).

Bu bağlamda, 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ticaret yapmanın ve kâr elde etmek için çalışmanın Katolik din adamlarının ileri sürdüğü gibi günah olmadığı, hatta insanların onurlu bir şekilde yaşamasını sağladığı düşünülmeye başlanmıştı. Günah ve ayıplanacak davranışın sınırsız bir kâr hırsı olduğu ileri sürülüyordu. Özellikle Protestan liderler kâr elde etme ilkesini zorunlu bir ilke olarak görüyorlardı. Ancak, kâr elde etme ilkesi uygun yöntemlerle toplumsal refaha yol açacak şekilde sınırlandırılmalıydı. Martin Luther ve John Kalvin gibi Protestan liderler girişimci sınıfların gelişmesini destekleyecek bir ahlâk sistemi kurmuşlardı. Kısa bir süre içinde Batıda kapitalizm Protestanlığın en önemli kolu olan Kalvinizmin bir formu haline geldi. Bir girişimci adil fiyat teorisini izlemeyerek, kâr elde etmek için piyasa koşullarına ve piyasa güçlerine göre fiyat belirlediğinde hızlı olarak servet sahibi olabilmekteydi. Yeryüzünde Tanrının hükümranlığını kuran kapitalist ruh değersel olarak rasyonel olan Protestan kültüründen ortaya çıkmaktaydı. Protestan kültüründen ve ahlâkından ortaya çıkan sekülerleşme de meşru olan bir sekülerleşmeydi.

Batı dünyasında iktisat ahlâkı Katoliklik ve Protestanlık olmak üzere bu iki dini kültürden doğmuştur. 18. yüzyıldan itibaren daha özgürlükçü ve seküler olan siyasi ve ekonomik düzen Protestanlık olan kültürel zeminde ortaya çıkmaktaydı. Katolik kültürü ise Protestanlık gibi bireysel, rasyonel ve verimli bir kültür değildi. Katolik kültürü gelenek ve statükoyu savunurken, Protestan kültürü yükselen burjuvazinin bireysellik ideolojisiyle donanmıştı. Protestan kültürü daha dünyeviyken, Katolik kültürü için diğer dünya, yani ahiret önemliydi. Ayrıca, Protestanlara göre kendi ayakları üzerinde durabilmek, iktisadi bağımsızlık ve özgürlük önemliydi. Bu yüzden, Alman sosyolog Max Weber'in ileri sürdüğü gibi kapitalizm ve modern ekonomi bilimi daha modern, rasyonel ve verimli olan Protestan kültüründen doğmaktaydı. Protestanlık ile ortaya çıkan sekülerleşme yeryüzünde Tanrı'nın hükümranlığına yol açtığı için, yani Tanrı'nın izniyle gerçekleştiği için meşru olan bir sekülerleşmeydi. Avrupa'da ortaya çıkan diğer türde olan sekülerleşmeler ise araçsal rasyonel davranışlara yol açtığı için zararlıydı(Singh, 2022: 10-12).

Katolik Hıristiyanlar arasında geleneksel ve toplumsal mahiyette olan dindarlığın olduğu görülürken, Protestanlar arasında ise daha modern, rasyonel ve bireysel mahiyette olan bir dindarlığın bulunduğu fark ediliyordu. Batı medeniyetinin yükselişi bir devrim niteliğinde olan Protestan Reform hareketiyle başlamıştır. 1776 yılı Avrupa'da bir devrim yılıydı. Avrupa'da ve Amerika'da peş peşe yapılan devrimler Protestan orta sınıflar öncülüğünde yapılıyordu. 1776 yılında Adam Smith "Ulusların Zenginliği" adlı eserini yayınlayarak sanayi devriminin başladığını, piyasa ekonomisinin ve modern ekonomi biliminin doğduğunu ilan ediyordu. "Ulusların Zenginliği" (1776) Batı medeniyetinin kraliyet tacı gibi görülüyordu. Bu eser erken dönem din sosyolojisi ile ilgili en önemli ve iddialı çalışma olarak kabul ediliyordu. Bu eserinde dini çoğulculuğu savunan Smith diğer alanlarda olduğu gibi

dini alanda da serbest rekabetin daha iyi dini hizmetlere yol açacağını ve dindarlığı olumlu yönde etkileyeceğini ileri sürüyordu. Devlet eliyle finanse edilen ve devlet gücünü arkasına alan ılımlı olmayan, savaşçı dinlerde oldukça olumsuz durumlar ortaya çıkmaktaydı. Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı eseri İngiltere'ye bir imparatorluk vizyonu sağlamıştı (Skousen,2019:14).

Protestanlar zenginlik peşinde koşmanın onurlu bir davranış olduğunu savunmakta ve servet biriktirmeyi ise Tanrı'nın kişiyi kutsamasının bir işareti olarak saymaktaydılar. Bir ahlâk profesörü olan Adam Smith evrensel insan doğasının en önemli eğiliminin durumunu iyileştirme arzusu, yani kişisel çıkar düşüncesi olduğunu ileri sürüyordu. Smith bir Protestan Aydınlanma düşünürü olarak geleneği temsil eden Katolik Hıristiyan ilahiyatına karşı çıkıyordu. Smith'in ve diğer Aydınlanma düşünürlerinin katkılarıyla kişisel çıkar ayıplanacak veya günah olarak kabul edilecek bir duygu olmaktan çıkmış, bir erdem haline gelmişti. Smith'in "Ulusların Zenginliği" (1776) adlı eserinde belirtilen, ticari hayatın kültürel kaynağında bulunan çalışkanlık, çalışma disiplini, dürüstlük, sözünde durmak, basiret, iyilikseverlik, ihtiyat ve tasarruf yapmak gibi değerler Protestanlara aitti. Çok çalışan, çok üreten ama az tüketen bu rasyonel insanlar kısa zamanda büyük bir sermaye birikimine yol açarak Avrupa'da Sanayi Devriminin gerçekleşmesini de sağladılar. Protestan olan Kuzey Avrupa ülkelerinin Katolik olan Güney Avrupa ülkelerinden daha hızlı geliştiği görülmekteydi(Mele ve Schlag, 2015: 107).

Protestanlık yoksulluğun kutsallığına dair geleneksel Katolik düşüncelerden insanları kurtarmış ve Batı dünyasında kültürel değişimin motoru olmuştu. Protestanlık Batı dünyasında zenginliğin seküler bir hedef olarak benimsenmesine de yol açmıştı. Protestanlığın önemli modernleştirici etkileriyle girişimcilik kültürü hızla gelişerek İngiltere'nin sanayi devrimi yapmasında önemli bir faktör oldu. Kişisel çıkar düşüncesiyle rasyonel kararlar alan ve kârını maksimize eden Protestan burjuvalar sanayi devrimini gerçekleştirmişti. Modern kapitalist zihniyete sahip olan Protestan burjuvaların bilimsel, rasyonel ve eğitimli oldukları görülüyordu. Protestan burjuvalar aristokrasiye göre kaynakları verimli olarak kullanan, katma değeri yüksek mallar üreten, yeni pazarlar oluşturan, istihdam yaratan, vergi veren, yeni kültür oluşturan, bilimin ve sanatın gelişmesi için bağışlarda bulunan, hayırseverlik yapan topluma faydalı insanlardı. İktisadi düşüncenin ve iktisadi göstergelerin evrimi başta İngiltere olmak üzere Hıristiyan Batı medeniyetindeki kültürel değişimi gözler önüne seriyordu. Aydınlanma düşüncesi ikliminde ticari hayatın Hıristiyan diniyle olan organik ilişkisi hızla azalmaktaydı(Huberman, 2017:24).

Sanayi Devrimiyle birlikte Avrupa'da bireysel, rasyonel ve seküler bir topluma doğru düzenli ilerleme süreci başladı. Modern endüstriyel toplumlar seküler toplumlar olarak doğuyordu. İş bölümü geliştikçe sosyal bağlar zayıflarken bireyselleşme de kaçınılmaz olarak artıyordu. Sanat, felsefe ve edebiyat alanlarında dini içerikler kaybolurken, modern bilimler üniversitelerde tamamen seküler ve özerk bir bakış açısıyla yükselmekteydi. Modern bilimler ve kuluçka merkezleri olan üniversiteler İngiltere'ye büyük bir jeopolitik üstünlük kazandırmıştı. Batının son dört yüzyıllık tarihine baktığımızda geleneksel toplumdan bireyin önem kazandığı modern piyasa toplumuna doğru bir yapısal geçişin olduğu görülmektedir. Batılı toplumlarda yaşanan modernleşme süreci özellikle rasyonel olan Protestan kültürünün ve serbest piyasa ekonomisinin yükselişiyle gerçekleşmiştir. Modernleşme ve piyasa ekonomisinin yükselişiyle birlikte dinsel unsurların etkisinin azaldığı, insanların aşırı

olarak sekülerleştikleri ve ihtiyaçlarını karşılamak için tüm vakitlerini dünyevi faaliyetlere ayırmaya başladıkları görülmekteydi. Modernleşmenin ve piyasa ekonomisinin olduğu yerde kaçınılmaz olarak sekülerleşme de gerçekleşmektedir.

Sermayenin, teknolojinin ve devletin güçlendiği endüstriyel toplumlarda ailelerin, dini gurupların ve toplumun fonksiyonları zayıflamaktadır. Ekonomi, toplum ve kültür sekülerleşirken aynı zamanda insanların zihniyetleri de sekülerleşmektedir. Modernleşme sosyal adalete dayalı bir temel üzerine otursa da, sekülerleşmenin aşırıya kaçtığı ve yoldan çıktığı durumlarda, araçsal rasyonel davranışın ortaya çıktığı ve sosyal eşitsizliklerin arttığı görülmektedir. Kâr veya kişisel çıkar odaklı davranışların yaygınlaşması zenginlerle yoksullar arasındaki eşitsizlikleri arttırmaktadır. Güçlü sosyal bağlar ve geleneksel değerler olmadan bireyler toplumlarına nasıl sadık kalacak, çevrelerindeki insanlara karşı nasıl yardımsever olacaktır. Bu soruna literatürde "Adam Smith'in problemi" denilmiştir. Bu sorunu çözebilmek için Smith piyasa ekonomisinde kişisel çıkar düşüncesini dengeleyecek "sempati" olarak bilinen ikinci bir sosyolojik ilke öne sürdü. Smith insanların sempati sahibi olduğunu, yani merhamet sahibi olduğunu ileri sürüyordu. İnsanların yardımseverliğini temsil eden sempati ilkesi duygudaşlık veya iyilikseverlik olarak da bilinmektedir. Serbest piyasa ekonomisinde insanların bencilliği ve açgözlülüğü sempati duygusuyla yumuşatılmış oluyordu (Skousen, 2019: 24).

Sosyolojik bir unsur olan sempati ilkesi toplumu bir arada tutan bir tutkal işlevi görmekteydi. Kişisel çıkar ilkesi yardımseverliği temsil eden sempati ilkesiyle birleşince harmoni içerisinde işleyen seküler bir toplumsal düzene yol açıyordu. Böylece, Smith ekonomi ve ahlâkı birleştiriyor, karşılaştığı büyük ahlâki problemi çözmüş oluyordu. Liberal kapitalizm ve modern ekonomi bilimi Aydınlanma düşüncesinin seküler ikliminde gelişme imkânı buldu. Ancak, kapitalist ekonomik sistemle aksak rekabet koşullarında sermaye belli ellerde toplanmaya başlanmıştı. Tanrının her şeyin üstünde olduğu, her an müdahale ettiği ve her şeyi kapsayıcı bir evren anlayışından, Tanrının bulunmadığı ve hiç müdahale etmediği bir evren anlayışına geçiliyordu. Katolik inanç sistemine göre kapitalist ekonomik sistemde sermayenin belli ellerde toplanması teolojik olarak meşru bir durum değildi. Bu yüzden, Adam Smith ve öncü Klasik iktisatçılar sermayenin belli ellerde toplanmadığı rekabetçi bir piyasa modeli oluşturmuşlardı. Halbuki, gerçek dünyada rekabetçi piyasalar neredeyse hiç bulunmamaktaydı. En yüksek verimliliğe ulaşmak için iş bölümüyle birlikte bilim ve teknolojinin kullanımı, yani rasyonelleşme kapitalist girişimcilerin kâr maksimizasyonu amacı için temel bir araç haline gelmişti.

Bilim ve teknolojinin güdümünde gelişen rasyonelleşme modern hayatı domine eden bir düşünce biçimidir. Kâr marjlarını arttırmaya odaklanan kapitalist girişimcilerin öncülüğünde medeniyetin gelişmesi bir yandan da insanların yabancılaşmasına yol açan endüstriyel kapitalist sisteme yol açmıştı. Smith'in "Ulusların Zenginliği" (1776) adlı eserini yayınlamasından yaklaşık yüzyıl sonra Klasik iktisat okul tamamlanmış, Klasik okulun devamı olarak Neoklasik iktisat okulu ortaya çıkmıştı. Klasik iktisatçıların aksine Neoklasik iktisatçılar piyasaları toplumdan ve din, kültür, kurumlar, ahlâk gibi sosyal unsurlardan soyutladılar. Katolik Hıristiyanlık ve ruhban sınıfı Hıristiyanların iktisadi faaliyetlere katılmasını ve kâr elde etmesini engelleyemiyordu. Meşru hale gelen kâr elde etme amacı, yani rasyonelleşme kapitalizme yönelik Hıristiyanların ve özellikle Yahudilerin yeteneklerini arttırmış ve yükseltmişti(Sombart, 2019: 220). Aydınlanma düşüncesini benimseyen öncü Neoklasik

iktisatçıların etkisiyle piyasalar doğa yasaları gibi yasaların işlediği, Tanrının bile müdahale etmediği özerk alanlar olarak kabul edilmeye başlandı.

Öncü ana akım iktisatçılar tarafından matematiksel formalizm olarak bilinen soyut matematiksel modeller kurma metodolojisi benimsendi. Böylece, ekonomi bilimi soyut ve matematiksel bir bilim dalına dönüşmeye başladı. Öncü Neoklasik iktisatçılar Smith'in ortaya attığı serbest ticarete dayalı sistemi, yani doğal özgürlük sistemini matematiksel olarak modellemeyi başardılar. 19. yüzyılın sonlarında modern ekonomi biliminin doğa bilimleri gibi kesinliğe sahip pozitif bir bilim dalı olduğu kabul edildi. Aydınlanma düşüncelerini benimseyen ana akım iktisatçılar dünyada kaynakların kıt olduğunu, işsizlik ve yoksulluk sorununun kaynakların kıt olmasından dolayı ortaya çıktığını düşünüyorlardı. Dolayısıyla, öncü ana akım iktisatçılar dünya üzerindeki kurtuluşun kıtlık sorununun çözümüyle olacağını kabullenmeye başlamışlardı. Rekabetçi piyasalarda kaynakların verimli olarak kullanılması kıtlık sorununu, dolayısıyla işsizlik ve yoksulluk sorununu çözebilirdi. Ana akım iktisatçılara göre rekabetçi piyasalarda fiyatların serbestçe piyasa güçleri tarafından belirlenmesi kaynakların verimli olarak kullanılmasını garantiliyordu. Verimsizliğe yol açacağı için rekabetçi olan piyasaları sınırlayacak ve işleyişini bozacak müdahalelere karşı çıkmaktaydılar.

20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve büyük iflaslara yol açan Büyük Buhrandan sonra Edward H. Chamberlin ve Joan Robinson gibi Neoklasik iktisatçılar aksak rekabet piyasası modelleri geliştirdiler. Büyük Buhranın ortaya çıkmasından aksak rekabet piyasaları sorumlu olarak tutuluyordu. Aksak rekabet piyasaları kaynakları verimli olarak kullanmadığı gibi sosyal maliyetleri yüksek olan piyasalardı. Kapitalist ekonomik sistemde farklı derecede rekabet düzeylerinin olduğu piyasa yapıları bulunmaktaydı. Kapitalist ekonomik sistemde tam rekabet piyasaları değil, rekabetin eksik olduğu aksak rekabet piyasaları daha çok görülmekteydi. Aksak rekabet piyasası modelleriyle mükemmel bir forma kavuşan Neoklasik iktisat teorisi her ülkede kapitalizmin formal teorisi olarak kabul edildi. Bu bağlamda günümüzde modern iktisatçıların en önemli rolü piyasaların yani, ekonomik sistemin işlemesi için teknik bilginin üretilmesidir. Ekonomilerin rasyonelleşmesi için oldukça matematiksel olan modeller kurarlar(Skousen,2019:215).

Modern ana akım iktisatçıların büyük bir kısmı bu bakımdan mühendisliğe benzeyen mesleki sorumluluklarını yerine getirirler. Ana akım iktisatçılara göre ekonomik gelişmenin hızlanması toplumun rasyonelleşme eğilimine bağlıdır. Aydınlanma düşüncesinin seküler olan ikliminde küresel ekonomide serbest piyasa ekonomisi ile liberal demokrasi her ülke tarafından kabul edilen uluslararası normlar haline gelmiştir. Bu bağlamda, uluslararası sistemde ülkeler ekonomik gelişme hızlarına göre sıralandırılmakta ve değerlendirilmektedir. Ekonomik performansı yüksek olan ve hızla değişme kabiliyeti olan ülkeler milli gelir sıralamasının yapıldığı tablolarda üst sıralarda yer almaktadır. Ekonomik olarak çok başarılı olan bu ülkeler kaynaklarını verimli olarak kullanamayan ve değişimin hızına ayak uyduramayan ülkelerden daha itibarlı ve üstün olarak kabul edilmektedirler. Ayrıca, ekonomik olarak başarılı olan ülkelerde yaşam kalitesinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Aydınlanma Düşüncesinin Seküler İkliminde Liberal Kapitalizmin ve Modern İktisat Düşüncesinin Ortaya Çıkışı

Ortaçağda Avrupa'da geleneksel toplumlar monarşi ile yönetilirken aynı zamanda Tanrı merkezli olan toplumlardı. Avrupa'da orta sınıfların daha fazla demokrasi, istikrarlı bir ulusal para ve fiyat düzeyi, istikrarlı mülkiyet hakları, ekonomik ve siyasi haklar istemesi, güçlenmeleri monarşiye ve Katolik Hıristiyanlık öğretilerine karşı ağır bir baskı oluşturmaktaydı. Martin Luther tarafından yapılan Dinde Reform hareketi bir tekel konumunda olan Katolik Hıristiyan dinine ve kurduğu düzene büyük bir zarar vermişti. Martin Luther dinde reform hareketinde yükselen orta sınıfları desteklemişti. Kurduğu ahlâk sisteminde meslek sahibi olmanın, çalışmanın ve kişinin kendisini işine adamasının önemini ortaya koymuştu. İnsanlar yaşadıkları bu dünyaya daha çok ilgi duyarken, Katolik Hıristiyanlığın vaat ettiği öte dünyadan uzaklaşmaktaydılar. Protestanlıkta dini metinlerin yorumlanması otoritenin ruhban sınıfı olan Papadan/Kiliseden, bireyin kendi vicdanına ve aklına geçmesini ifade etmekteydi.

Sola Scriptura, "Yalnızca Kutsal Metin" olarak bilinen bu anlayışa göre dini inanç ve uygulamalarda nihai ve yanılmaz otorite, kilise gelenekleri veya papa değil, yalnızca Kutsal Kitap'tır. Bireylerin, bir din adamına ihtiyaç duymadan metinleri doğrudan okuyup anlayabileceğine ve kendi vicdanlarına göre yorumlayabileceğine inanılmaktadır. Martin Luther'in buna benzer yeni görüşleri Protestanlar arasında rasyonalizmin ve bireyselliğin gelişmesini sağladı. Luther gibi Protestanlığın en önemli kolu olan Kalvinizm mezhebinin kurucusu olan John Kalvin girişimcilerin aleyhinde olan geleneksel dini öğretileri revize etti. John Kalvin girişimcilerin ticaret sırasında kâr elde etme amacının meşru bir amaç olduğunu vurguluyordu. Kalvinizme göre dürüst bir yolla kazanılan zenginlik meşruydu, girişimcinin seçilmiş bir kişi olduğunu gösteriyordu. Yani, dürüst bir yolla kazanılan zenginlik meşru olduğu gibi girişimcinin Cennete alınacağını ifade eden bir kurtuluş işaretiydi(Oslington, 2023: 173-175).

1776 ve 1789 yıllarında yapılan ikiz devrimler yeni gelişen burjuvalar öncülüğünde yapılmıştı. 1776 yılında Adam Smith "Ulusların Zenginliği" adlı abidevi eserini yayınlayarak sanayi devriminin başladığını, piyasa ekonomisinin ve modern ekonomi biliminin doğduğunu ilan ediyordu. "Ulusların Zenginliği" eserinde açıklanan ihracata dayalı sanayileşme modeli İngiltere'ye üzerinde güneş batmayan bir imparatorluk vizyonu sağladı. Serbest ortamda ticareti, istikrarlı bir ulusal parayı, mülkiyet haklarını ve hukukun üstünlüğünü, liberalizmi savunan burjuvaların önü açılırken, geleneksel öğretileri temsil eden aristokrasiyle birlikte feodal sistem yıkılmaktaydı. 1789'da yapılan Fransız Devrimiyle feodalizm, aristokrasi ve monarşiye dayalı olan despot yönetimler Avrupa'da yıkıldı. Yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi doğal haklar ve Cumhuriyete dayalı yeni yönetimler yükselen burjuvalar tarafından kabul edilmişti. Bu doğal haklar Amerikan Devrimini yapan kurucu babalar tarafından kaleme alınan Bağımsızlık Bildirgesinde de belirtilmişti(Zafirovski, 2011: 20-22).

Modernleşmeyle birlikte despot/monark merkezli ve Tanrı merkezli olan geleneksel toplumların insan merkezli seküler toplumlara dönüştüğü görülmekteydi. Avrupa'da ortaya çıkan modern toplumlar seküler ve insan merkezli olan toplumlardı. Liberal kapitalizmin ve Klasik İktisat Okulunun kurucu babası olan Adam Smith evrensel insan doğasının en önemli eğiliminin durumunu iyileştirme arzusu, yani çıkar düşüncesi olduğunu ileri sürüyordu. Adam Smith bir Protestan Aydınlanma düşünürü olarak geleneği temsil eden Katolik Hıristiyan ilahiyatına ve statükoyu savunan yaklaşımına karşı çıkıyordu. Smith'in ve diğer Aydınlanma düşünürlerinin katkılarıyla kişisel çıkar ayıplanacak veya günah olarak kabul

edilecek bir duygu olmaktan çıkmış, bir erdem haline gelmişti. Adam Smith abidevi eserinde demokratik endüstriyel toplumların zenginliğe ve özgürlüğe yol açtığını ileri sürmekteydi. Smith eserinde sıradan insanlar için bir finansal bağımsızlık formülü sunuyordu(Küçükkalay, 2019:162).

İkiz Devrimlerden sonra Avrupa'da bir iyimserlik çağı başlamıştı. Sıradan insanların bile daha iyi bir hayat yaşamak istedikleri görülüyordu. Zengin olmak, mutlu olmak, iyi bir hayat yaşamak gibi seküler ideallerin benimsenmesi feodalizmin ve değer sisteminin sonunu getirmişti. Avrupa'da doğa bilimleri içerisinde en büyük devrim fizikte ortaya çıkmıştı. Özellikle Newton keşfettiği hareket ve çekim yasalarını matematiksel olarak da ifade etmişti. Fizikte yapılan devrimsel buluşlar Avrupa'da büyük hayranlıkla karşılanmıştı. Avrupalılar Newton'un buluşlarıyla yeni ve daha güzel bir Dünyanın kurulabileceğini görmüşlerdi. Dolayısıyla, öncü iktisatçılar ekonomi bilimini matematik kullanarak doğa bilimi formuna veya kalıbına sokmayı amaç haline getirmişlerdi. İktisat düşüncesi bu akademik iklimin içinde Aydınlanma düşüncesinin metodlarıyla gelişmekteydi. İlk iktisatçılar kendilerini doğa bilimciler ile özdeş tutmak için çok sabırsızdılar. Ayrıca, Adam Smith'den sonra gelen tüm öncü iktisatçılar Aydınlanma düşüncesi ile çok yakın kişisel ve entelektüel ilişki içerisindeydiler(Hengsmentel, 2023:114-116).

Bu gelişmelerin sonucunda, 19. yüzyıl içerisinde ekonomi bilimi gittikçe sekülerleşerek ve dinden ayrılarak bir doğa bilimi formuna girmekteydi. 19. yüzyıl içerisinde bütün öncü iktisatçılar ampirist yöntemleri benimsemekteydiler. Öncü iktisatçılar bilimsel ilerleme düşüncesini ve Aydınlanma düşüncesini iktisat teorileri aracılığıyla topluma yaymayı amaçlıyorlardı. Dolayısıyla, sosyal bilimci olmalarına rağmen doğa bilimcileri gibi ahistorik bir tavır takındılar. Böylece, tüm zaman dilimlerinde ve her coğrafyada geçerli sosyal ilkeler ve yasalar bulmayı hedefliyorlardı. Böylece doğa bilimcilerinin göstermiş olduğu başarılara ulaşabilmeyi amaçlıyorlardı. David Ricardo'dan sonra gelen ana akım iktisatçılar doğa bilimlerdeki teorik modelleri kopyalamaya başladılar. Ana akım iktisatçıların büyük bir kısmı Ricardo'nun soyut model kurma metodolojisini benimsediler. Bu metodoloji iktisat biliminin matematikselleşmesinin yolunu açarken, iktisat bilimi sosyal bilim dalı olma özelliğini kaybetmeye başladı.

Ancak, 1850-1860'larda Avrupa'da Klasik İktisat Okulu ve laissez-faire kapitalizmi ağır bir krize girmişti. İktisat bilimini ve laissez-faire kapitalizmini kurtaracak yeni bir epistemolojiye ihtiyaç vardı. İktisat bilimini ve kapitalizmi kurtaracak yeni teori Marjinalist Devrimle geldi. Carl Menger öncülüğünde 1871 yılında bir gurup iktisatçı tarafından Avrupa'da Marjinalist Devrim başlatıldı. Marjinalistler olarak bilinen Carl Menger, Leon Walras ve Stanley Jevons 1871 yılında "marjinal fayda" ilkesini keşfederek yeni bir epistemoloji geliştirdiler. Marjinalistler olarak bilinen bu iktisatçılar evrensel ekonomi kanunları olduğunu ve bir malın değerinin marjinal fayda, yani tüketici talebi tarafından belirlendiğini savunuyorlardı. Yani, Marjinalist iktisatçılara göre bir malın değerini arz değil, marjinal fayda yani tüketici talebi belirlemekteydi. Ayrıca, Marjinalistler insan doğasının atomistik ve egoist homo-economicus karakteri gibi olduğunu ileri sürüyorlardı. Halbuki bu hayali karakter Max Weber'in değersel rasyonel davranış modeline göre değil, araçsal rasyonel davranış modeline göre hareket eden ve rasyonel hesaplamalar yapan bir hesap makinesine benziyordu.

Marjinalist iktisatçılar gurubu ekonomi biliminin temel paradigması olan Neoklasik okulun kurulmasını ve gelişmesini sağladılar. Karl Marx, "Das Kapital" (1867) adlı eserinde kapitalistlerle ilgili oldukça kötümser görüşler öne süren bir negatif sermaye teorisi geliştirmişti. Kapitalizm sömürüye dayalı olan yıkıcı bir sistemdi. Marx'a göre kapitalistlerin kazandıkları kâr ve faiz gelirleri (artık değer) ise meşru değildi ve çalışan sınıflara aitti. Jean Böhm-Bawerk gibi öncü Neoklasik iktisatçılar tarafından Karl Marx'a karşı sermaye hakkında iyimser görüşler ileri süren bir pozitif sermaye teorisi geliştirildi. Kapitalistlerle ilgili olumsuz olan önyargılar yıkılmaktaydı. Sermaye sahipleri, tüketicilerin değer verdiği malları üreten topluma faydalı insanlardı. Pozitif sermaye teorisine göre sermaye ve sermaye sınıfları topluma faydalıydı, yaşam standartlarının yükselmesine yol açmaktaydı. Maceraperest özellikler bakımından kapitalist girişimciler aristokratlardan, din adamlarından ve çalışan sınıflardan daha üstün insanlar olarak kabul edilmeye başlanmışlardı.

Pozitif sermaye teorisinde kapitalist girişimcilerin kâr elde edebilmek için birçok riskler yüklendikleri ve uzunca bir süre beklemek zorunda oldukları ileri sürülüyordu. Marjinalist devrimle Neoklasik iktisat teorisi doğmuş, Neoklasik İktisat Okulu kurulmuş ve liberal kapitalizmin meşru bir ekonomik sistem olduğu ortaya konulan güçlü argümanlar sayesinde kabul edilmişti. Öncü bir Neoklasik iktisatçı olan Alfred Marshall'ın katkılarıyla bilimin adı "politik iktisat" yerine "ekonomi" olarak değiştirildi. Ekonomi biliminin doğa bilimi kesinliğine sahip bir bilim dalı olduğu kabul edilmişti. 19. yüzyılın sonlarında ekonomi dernekleri, bilimsel dergileri ve ekonomi bölümleri açılmaya başlanmıştı. Hatta, ekonomi biliminin itibarlı bir bilim dalı olmasıyla bir ekonomi üniversitesi olan Londra Ekonomi Üniversitesi kurulmuştu. Modern ekonomi bilimini temsil eden profesyonel iktisatçılar serbest piyasa ekonomisinin gelişmesine önemli katkılar yapmaktaydılar. Yeni ortaya çıkan serbest piyasa ekonomisinde insanlar arasındaki rekabet sıradan ve her yerde görülen bir sosyal olgu haline gelmişti. Piyasada insanlar maksimum kazanç elde edebilmek ve ayakta kalabilmek için maliyetlerini minimize etmenin yollarını öğrenmek zorundaydılar.

Piyasanın rekabet ortamında insanların kâr edebilmek için maliyetlerini minimize eden verimli üretim tekniklerini seçmeleri gerekiyordu. Verimliliğin, kârların ve maliyetlerin doğru yöntemlerle hesaplanması Batıdaki rasyonelleşmenin bir göstergesi olarak hemen fark ediliyordu. Ekonomi alanında yaşanan rasyonelleşme hayatın diğer alanlarında da hızla gerçekleşmeye başlamıştı. İktisadi çıkarlar ise tüm çıkarlar arasında en önemli konuma sahip olmuştu. Bu arada, Protestanların Katoliklere göre liberal kapitalizme daha çabuk uyum sağladıkları ve ekonomik olarak başarılı oldukları görülmekteydi. Alfred Marshall liberal kapitalizmin ve girişimcilik, rekabet ve özel mülkiyet gibi unsurlarının medeniyete yol açtığını düşünüyordu. Sermaye ve sermaye sınıfları faydalıydı, yaşam standartlarının yükselmesine yol açıyordu. Sermaye ve sermaye sınıfları olmaz ise insanlığın karanlığa, yani bir felakete doğru sürükleneceğini düşünüyordu. Bu yüzden, özel mülkiyet, sermaye sınıfları, özgürlükler ve rekabet gibi liberal unsurların bulunmadığı Sosyalizme karşı çıkmaktaydı (Skousen,2019:234).

Charles Darwin 1859 yılında yayınladığı "Türlerin Kökeni" adlı, bilim dünyasında bir devrime yol açan kitabında doğadaki evrim yasalarını açıkladı. Charles Darwin'in Evrim Teorisine göre doğada yaşam ve hayatta kalmak için büyük bir mücadele yapılıyordu. Bu mücadele sonucunda en iyiler ve uyum sağlayanlar hayatta kalmaktaydı. Din sosyolojisi disiplininde evrimci-pozitivist paradigmanın kurucularından olan Herbert Spencer bu görüşü

sosyal hayata uygulayarak "Sosyal Darwinizm" akımını geliştirdi. Spencer'a göre hayatta kıt olan kaynaklar için yapılan mücadele kaçınılmaz ve oldukça yararlıydı. Bu mücadele sonunda toplumsal ve ekonomik ilerleme gerçekleşmekteydi. Ancak, sosyal hayatta rekabet olmadığında toplumsal ve ekonomik ilerleme yavaşlıyordu. Sosyal Darwinizm kısa bir süre içinde kapitalizmin ve iktisat biliminin dünya görüşü haline geldi. Rekabet ve özel mülkiyet kapitalizmin verimli bir ekonomik sistem olmasına yol açmaktaydı, yani kapitalizm rasyonel ve verimli olan bir ekonomik sistemdi. Liberal kapitalizm demokrasiyle birlikte refaha ve özgürlüğe yol açmaktaydı(Hunt ve Lautzenheiser, 2016: 440-441).

Modernleşme, modern ekonomi bilimi ve piyasa ekonomisiyle hayatın her alanında büyük ilerlemeler yaşanabilir ve hayat standartları da yükseltilebilirdi. İnsanlar çıkarlarının gerçekleşmesini ve daha iyi bir hayat yaşamak istiyorlarsa modernleşmeye önem vermeliydiler. Sekülerleşmenin ise modernleşmeye olumlu etkileri bulunmaktaydı. 19. yüzyılın sonlarında kıt olan kaynakların verimli olarak kullanılmasının toplumun iktisadi olarak ilerlemesine yol açtığı fark edilmişti. Bunu da ancak üniversitelerden yetişen modern profesyonel işletmeciler, hukukçular, iktisatçılar, mühendisler yapabilirdi. Din adamları ekonomi bilimi veya diğer sosyal bilim dalları hakkında bilgisi olmayan, buna rağmen toplumu yönlendirmeye çalışan körlere benzetilmekteydi. Batı'da gerçekleşen bu seküler uyanışın sonucunda iktisatçıların büyük çoğunluğu ekonomi biliminde pozitif ve normatif ayrımını benimsediler. Ekonomi biliminin tıpkı doğa bilimleri gibi pozitif bir bilim dalı olduğu, yapılan iktisadi çalışmaların da değerlerden bağımsız olduğu kabul edildi.

Eşitsizlik, ahlâk, yoksulluk, sosyal adalet gibi konular iktisat literatüründe normatif alanda tartışılmaya başlandı. Ancak, Neoklasik iktisatçıların normatif görüşüne göre verimli olan bir ürün, şirket, politika, ekonomi veya üretim şekli aynı zamanda iyidir. Verimli olmayan bir ürün, üretim tarzı, devlet veya şirket ise kötüdür, piyasanın evrim sürecinde yok olur gider. Gerçekten de son iki yüz yıldır iktisatçılar tarafından benimsenen, evrim teorisine dayalı olan bu baskın ortak görüş, aynı zamanda iktisadın normatif tarafı olarak kabul görmüş ve literatüre yerleşmiştir. Ana akım iktisatçılar tarafından benimsenen bu ortak görüşe göre iyilik ve kötülük verimlilik (kârlılık) bağlamında değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, ana akım olan iktisat bilimi tarafından içselleştirilen Sosyal Darwinizm dünya görüşünden etkilenen Amerikalı milyarderler piyasanın evrim sürecinde başarılı olan ve kâr eden şirketleri olduğunu işaret ederek, zenginliklerinin meşru olduğunu ileri sürmüşlerdir.

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ana akım olan Neoklasik iktisatçılar tarafından ideal bir mikroekonomi modeli geliştirilmişti. Mikroekonomide kullanılan arz ve talep diyagramlarıyla piyasalarda fiyatların/miktarların nasıl belirlediği açıklanabiliyordu. Makroekonomide ise ekonominin bir bütün olarak nasıl işlediği ortaya konulmuştu. Ülkelerin zenginliğinin anahtarı tasarruf ve yatırımlardı. J. Bapista Say'in Piyasalar Yasası 1930'lara kadar geçerliliğini korumuştu. Tasarruf, sermaye birikimi, teknolojik yenilik ve artan verimlilik yaşam standartlarının artmasına yol açıyordu. Bu bağlamda, iktisat biliminin gelişmesinin mümkün olduğu kadar Neoklasik iktisat teorisinin rekabetçi piyasa doktrinine bağlı kalarak sürdürülmesi ana akım iktisatçılar için büyük önem taşımaktadır. Çünkü, özel girişimin rolü devlete karşı savunulurken rekabetçi piyasa doktrinine duyulan bağlılığın yaşamsal önemi bulunmaktadır.

20. yüzyılın başlarında piyasaların anlaşılmasında Neoklasik iktisat teorisi oluşturulan farklı türlerdeki piyasa modelleriyle bir tekel konumuna ulaşmıştı. 20. yüzyılın başlarında Neoklasik iktisat teorisinin üç temel kapitalizm savunusu olduğu görülmektedir. Birincisi, serbest piyasanın bütün insanların çıkarlarını birbiriyle uyumlu hale getirdiği, makul fiyatlar yarattığı ve optimal kaynak dağılımına yol açtığı yönündeki görünmez el argümanıdır. İkincisi, serbest piyasanın kendiliğinden tam istihdam düzeyine doğru uyarlanacağına dair olan argümandır. Üçüncüsü, gelir bölüşümünün üretim faktörlerinin marjinal verimliliklerine göre belirlendiğine ve her üretim faktörünün yarattığı katma değer kadar gelir elde ettiğine dair olan argümandır. Bu bağlamda, ana akım olan Neoklasik iktisatçılar rekabetçi piyasaları sınırlayacak ve piyasaların işleyişini bozacak devlet müdahalesine karşı çıkıyorlardı. Piyasalara yapılan devlet müdahalesi veya kültür, ahlâk, din gibi sosyal unsurlar piyasaların işleyişini bozan sürtünme etkisine benzemektedir.

Neoklasik iktisatçılara göre piyasalarda sosyal yoğunluğun artması piyasaların işleyişini bozmaktaydı. Özellikle geleneksel değerlerin ve kültürel unsurların irrasyonel olduklarını, ayrıca fonksiyonel olmadıklarını düşünmekteydiler. Kıt olan kaynakların verimli olarak kullanılması ve ekonomik performansın yükselmesi toplumun rasyonelleşme eğilimine bağlıdır. İnsanlar iktisadi olarak hesaplayıcı ve rasyonel bir karakter olan homoeconomicusa doğru olumlu bir evrim geçirdikçe ekonomik performans da artmaktadır. İktisadi olarak hesaplayıcı ve rasyonel olarak hareket eden homoeconomicusun yaygınlaşması paraya dayalı modern bir ekonominin gelişmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda, modern piyasa toplumlarında insanlar arasında temel davranışsal yönelim sekülerleşmedir. Normal olarak seyreden ılımlı bir sekülerleşmenin en önemli özelliği ise insan davranışlarının araçsal olarak değil, değersel olarak rasyonelleşmesine yol açmasıdır. Normal olarak seyreden, kutsal değerleri dışlamayan ılımlı bir sekülerleşmenin modernleşmeye ve kalkınmaya olumlu etkileri bulunmaktadır.

Sekülerleşme kutsal değerleri dışlamadan normal olarak gelişmesini sürdürdüğünde değersel olan rasyonel davranışlara yol açmaktadır. Bu durumda modernleşme insani gelişmeye, sosyal güvenliğe ve yaşam kalitesine yol açmaktadır. Modernleşmenin odak noktasında insani gelişme, yani yaşam standartlarının ve yaşam kalitesinin geliştirilmesi bulunmaktadır. Modernleşme insani gelişmenin ve ilerlemenin gerçekleştiği bir süreçtir. Bu süreçte gerçekleşen sosyo-ekonomik gelişmenin ilk önce kültürel değişmelere, ardından cinsiyet eşitliğine, demokrasiye ve özgürlüklere yol açtığı görülmektedir. İnsani gelişmenin bulunduğu ülkelerde demokrasinin de yükselişe geçtiği görülmektedir. Bu bağlamda, günümüzde ana akım iktisatçıların en önemli rolü piyasaların işlemesi ve ekonomik büyüme performansının arttırılması için teknik bilginin üretilmesidir. Ana akım iktisatçılar bu bakımdan mühendisliğe benzeyen mesleki sorumluluklarını yerine getirirler. İnsanoğlunu karanlıktan aydınlığa çıkaracak bilimsel bir perspektif sunmaya çalışırlar. Ürettikleri teorik ve ampirik modelleriyle Newton veya Einstein gibi ünlü fizikçilerin rolünü üstlenirler.

Sosyal bilimleri doğa bilimlerinden ayırma konusunda önemli girişimlerden birisi de "ahlâk bilimleri" kavramını ortaya atan, bir Klasik iktisatçı olan John Stuart Mill tarafından yapılmıştır. Böylece, sosyal olguların araştırılmasının doğaya ait olayların araştırılmasından farklı olduğu düşüncesi akademik camiada tartışılmaya başlanmıştır. Batıda sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden konu ve yöntem olarak farklı olduğu düşüncesi büyük bir ilgi toplamıştır. Konusu farklı olan bilimlerin yöntemleri de farklı olmalıdır. Ancak, ana akım

olan Neoklasik iktisatçılar kullandıkları yöntemleri doğa bilimlerinden almışlardır. İktisat biliminin doğa bilimleri kadar başarılı bilim dalı olabilmesi için doğa bilimlerinin ampirik yöntemlerini kullanmışlardır. Modern ekonomiler parasal bir temel üzerine oturduğu için tüm ekonomik ilişkiler doğa bilimlerinde olduğu gibi matematiksek fonksiyonlarla ve matematiksel olan modellerle açıklanabilmektedir. Günümüzde ana akım iktisat bilimi pozitivist olan bir yolda ilerlemeye çalışmaktadır. Kıta Avrupası ülkeleri ile Anglo-Sakson ülkeler arasında sosyal bilimlerde yöntemsel farklar olduğu görülmektedir.

Anglo-Sakson ülkelerde en başta iktisatçılar olmak üzere sosyal bilimciler araştırmalarında yöntemsel bireycilikle birlikte doğa bilimlerinin yöntemlerini kullanarak evrensel olan iktisadi modelleri keşfetmeye çalışmaktadırlar. Ancak, Almanya gibi Kıta Avrupası ülkelerinde sosyal bilimciler yorumlayıcı yöntemi kullanarak sosyal olayları anlamaya çalışmaktadırlar. 19. yüzyılda Kıta Avrupası'nda anlayıcı ve yorumlayıcı metodolojiyi kullananların başında Wilhelm Dilthey ve Max Weber gibi öğrencileri bulunmaktaydı. Yorumlamacılık Wilhelm Dilthey ve Max Weber gibi düşünürler sayesinde sosyal bilimlerin önemli bir yöntemi haline gelmiştir. Dilthey'in öğrencilerinden olan Hans Freyer 1954 yılında Ankara Üniversitesinde sosyoloji enstitüsünün kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır. Türkiye'de kaldığı sürede Hans Freyer Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde din sosyolojisi dersi vermiş ve bu derse ait ders notları Türkçe'ye çevrilerek bu alanda öğrenim gören öğrencilerin yararlandığı önemli bir kaynak olmuştur. Doğa bilimleri yönteminden farklı bir yöntem kullanan Kıta Avrupalı araştırmacılar sosyal bilimleri kültür bilimleri/ahlâk bilimleri olarak tanımlamışlardır. Dilthey'den etkilenen Kıta Avrupalı din sosyologları pozitivizme açık bir tutum benimserken, anlayıcı ve yorumlayıcı olan metodolojiyi kullanmışlardır.

Max Weber'e göre insanlar araçsal rasyonel davranışla hareket ederlerken amaçlarını rasyonel olarak seçerler ve bu amaca ulaşmak için en uygun olan araçları rasyonel olarak seçerek kullanırlar. Örneğin, üniversite eğitimi iyi bir meslek edinilmesi için en iyi araçtır. Çünkü, iyi bir meslek edinilmesi insanı zenginliğe ve başarıya yani rasyonel bir amaca ulaştırır. Değersel rasyonel davranış modelinde ise araçlar rasyonel olarak seçilirken, amaçlar rasyonel olarak seçilmez. Amaçlar, değerlerin bulunduğu din, ahlâk, kültür veya felsefe gibi alanlardan seçilir. Örneğin, üniversite eğitimini seçen birisi için bilimsel akla sahip olmak önemli olabilir. Değersel rasyonel davranış modeline göre hareket eden bir insan üniversite eğitimini seçerek zenginlik ve ekonomik başarıya değil, bilimsel akla ulaşabilir. Weber'e göre modernleşen toplumlar evrim geçirerek sekülerleşirken, insanlar daha çok araçsal rasyonel davranış modeline göre hareket etmeye başlarlar. Sekülerleşen bir toplumda araçsal rasyonel davranışlar çoğaldıkça insan karakteri de değişmeye başlar. Bireysellik, materyalizm, verimlilik, hesaplanabilirlik, performans, çıkar, hedonizm, tüketimcilik gibi modern değerler önem kazanırken geleneksel toplumların anlamlı olan değerleri gözden düşer.

Katolik Hıristiyanlık dini ile bireyselleşme arasında negatif bir ilişki olduğu ileri sürülse de, bir modernleşme teorisyeni olarak Max Weber Protestan Ahlâkı teziyle (dini) bireyselliğin babası olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, Max Weber araçsal rasyonel davranış modelini temsil eden homo-economicus karakterinin ideal bir ekonomi için gerekli olduğunu fark etmiştir. Weber piyasa ekonomisinde araçsal rasyonel davranışın değersel rasyonel davranıştan daha üstün olduğunu da kabul etmiştir. Araştırmalarında homo-economicus karakterini benimseyen ana akım iktisatçılar zamanlarının büyük bir kısmını matematiksel olan iktisadi modellerinin teknik özelliklerini geliştirmek, bu modelleri ekonometrik

yöntemlerle tahmin etmek ve böylece teorilerinin doğruluğunu test etmek için harcamaktadırlar. Doğruluğu ekonometrik bir yöntemle test edilmiş olan her bir matematiksel model ekonominin farklı bir yüzünü aydınlatmaktadır. Modern iktisatçılar iktisadi reçeteler sunarak ekonomilerin rasyonelleşmesini ve büyüme performansını hızlandırmayı amaçlarlar. Ancak, ana akım ekonomi biliminin sosyal unsurlardan soyutlanarak mühendisliğe benzer teknik bir bilim dalına dönüşmesi önemli sosyal bilimciler tarafından çok eleştirilmektedir. Çünkü ekonomi biliminin pozitif boyutunun yanı sıra bir de normatif boyutu, yani değer yargılarının bulunduğu kültürel veya ahlâk boyutu vardır(Nelson, 2001: 1-2).

Tanzimat Reformuyla Modern İktisat Düşüncesinin Türk Toplumuna Girişi: Din Sosyolojisiyle Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Dönüşümün Yorumlanması

İkiz devrimler olarak bilinen Sanayi Devrimi (1776) ve Fransız Devriminden (1789) önce Katolik Hıristiyanlık ve ruhban sınıfı bir tekel konumundaydı, tüm gerçekliği sosyal olarak inşa edebiliyordu. 18. yüzyılın sonlarına kadar yaşayan feodal ekonomik sistemde Batılı devletler dini yönetmeye ve kontrol etmeye çalışmaktaydılar. 1517 yılında gerçekleştirilen Dinde Reform hareketi ile ortaya çıkan Protestan inanç sistemi Hıristiyanlıkta radikal bir dönüşüme yol açmıştı. Protestan inanç sistemi burjuvazinin ve liberal kapitalizmin gelişmesine, dünyaya karşı negatif tavır almış Hıristiyanlığın yüzünü dünyaya döndürülmesini sağladı. Feodalizmin yıkılmasıyla birlikte Batılı devletler dini değil, ortaya çıkan kapitalizmi yönetmeyi ve kontrol etmeyi seçtiler. Sanayileşen Batılı ülkeler liberal kapitalizm ile çok hızlı bir şekilde gelişmeye başlamışlardı.

Osmanlı Devleti ise tarıma dayalı üretim yapısıyla yarı-feodal bir ekonomi görünümündeydi. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Müslüman Türklerin çiftçilik, askerlik, memurluk gibi işlerde çalıştıkları görülüyordu. 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti Batıda ortaya çıkan Aydınlanma düşüncesi ve modern uygarlık karşısında üstünlüğünü kaybetmeye başlamıştı. Bu yıllarda modern eğitim kurumlarından yetişen Osmanlı aydınlarının bir kısmı Batıda ortaya çıkan Aydınlanma düşüncesini ve modern uygarlığı savunmaya başlamışlardı. Yönetimin geleneği savunan önderlerden modern uygarlığı savunan aydınlara geçmesi için çok sert geçen mücadeleler yapılmaktaydı. Bu bağlamda, Osmanlı Devletinde gerileme sürecinin durdurulması için 1839 yılında önemli bir modernleşme girişimi olan Tanzimat Reformu yapılmıştır.

Piyasa ekonomisi, özel girişimcilik, liberalizm, ekonomik ve siyasi özgürlükler, modern iktisat düşüncesi ve özel mülkiyet gibi sanayi kapitalizminin unsurları Osmanlı toplumuna Tanzimat Reformuyla girmiştir. Adam Smith, David Ricardo, Jean-Baptiste Say ve John Stuart Mill gibi liberal olan Klasik iktisatçıların kitapları tercüme edilerek literatüre kazandırılmıştır. Klasik iktisatçılar liberalizmin ve özgürlük, seküler modern hukuk, özel girişimcilik, özel mülkiyet ve bireysellik gibi unsurlarının ekonomik gelişmenin motoru olduğunu ileri sürüyorlardı. Bu bağlamda, Osmanlı aydınları toplumun kendi zenginliğini, refahını elde etmesi için uzun vadede nasıl ve hangi bilimsel teori ile dönüşeceği sorunu üzerinde durmaktaydılar Başka bir deyişle sanayileşme ve ekonomik kalkınmanın önünü açacak, aşağıdan radikal bir toplumsal dönüşüme yol açacak faktörleri saptamaya çalışmaktaydılar(Kılınçoğlu, 2023:202; Tekin, 2016:16-18).

Çoğu Osmanlı aydınına göre bu sorunun tek bir yanıtı vardı, kapitalist toplumsal uyanışı ateşleyecek, Weberyen bağlamda kapitalist ruhun yaratılmasıydı. Liberal olan Osmanlı

aydınları Klasik iktisatçıların ortaya attığı homo-economicus karakterinden farklı olarak Homo-Ottomanicus karakteri üzerinde durmaktaydılar. Homo-Ottomanicus insanı çalışkan, tutumlu, rasyonel, bilimsel olmanın yanı sıra güvenilir ve diğergam olmalıydı. Zenginliğin kaynağı üretim ve mübadele olduğuna göre modern Osmanlı vatandaşı Batıda olduğu gibi çok çalışkan, eğitimli, bilimsel ve rasyonel olmalıydı. Osmanlılar iktisadi kalkınma için gerekli olan ruha sahip olsalar bile bu ruh ham bir biçimde durmaktaydı. Yapılması gereken şey yeni toplumun inşası için bu ruhun eğitimle işlenip, bilimsel zihniyet aşılanarak harekete geçirilmesiydi. Reformcu Osmanlı aydınları Tanzimat Döneminin tüketim odaklı, aylak sınıfının yerini çalışkan, üretken, rasyonel, bilimsel, girişimci ve yurtsever zihniyete sahip milli bir burjuvazinin alması gerektiğini savunmaktaydılar(Kılınçoğlu, 2023:207).

Bu bağlamda, 1839'da gerçekleşen Tanzimat Reformu'ndan sonra Osmanlı Devleti İngiltere merkezli Klasik iktisat düşüncesinin etkisinde kaldı. Klasik İktisat düşüncesinin kurucusu bir Protestan İngiliz olan Adam Smith idi. Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" (1776) adlı eseri iktisat biliminin ve liberal kapitalizmin doğduğunu ilan etmekteydi. Osmanlı Devleti için en uygun olan ekonomik sistemin Smith'in kurucusu olduğu laissez-faire kapitalizm modeli olduğu düşünülüyordu. Bu model ile Osmanlı Devletinde sanayileşmenin ve kalkınmanın gerçekleşeceği ümit ediliyordu. Liberal politikalar ile geleneksel Osmanlı toplum yapısının kültürel olarak Batılı toplumlarda olduğu gibi bireyci ve girişimci bir yapıya dönüşeceği öngörülüyordu. Ancak, 19. yüzyılın ikinci yarısında liberal iktisat politikaları azınlık ve yabancıların zengin olmasına yol açarken, Türkler yoksullaşmış ve işlerini kaybetmişlerdi.

Osmanlı Devleti'nin laissez-faire liberalizmine dayalı olan Klasik iktisat düşüncesi ile yarı sömürge durumuna düştüğü görülüyordu. Osmanlı ekonomisine çok büyük zarar veren Klasik iktisat düşüncesi, ancak 20. yüzyılın başlarında terk edilebildi. Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için, liberal iktisat düşüncesinin yerine solidarizme dayalı Almanya merkezli millî iktisat düşüncesine geçiş yapıldı. Milli iktisat düşüncesi Kıta Avrupası'nda laissez-faire liberalizme karşı geliştirilen bir iktisadi modeldi. Milli iktisat modelini ortaya atan Alman Tarihçi Okulun iktisat düşüncesine göre evrensel iktisat kanunları olamazdı. Adam Smith'in laissez-faire kapitalizm modeli evrensel bir nitelik taşımamaktaydı. Her ülke kendi koşullarına uygun bir kalkınma stratejisi izlemeliydi. 20. yüzyılın başlarında uygulanan millî iktisat politikası ile Osmanlı ekonomisindeki etnik iş bölümü bozulmuş, Türklerin de şirket kurduğu ve ticarete katıldığı görülmüştür.

1923 yılında İzmir'de gerçekleştirilen Türkiye İktisat Kongresinin Cumhuriyet tarihimizde önemli bir yeri bulunmaktadır. Kongrede Kurtuluş Savaşından sonra ekonominin alacağı biçim ve yön belirlenmiştir. Cumhuriyet ekonomisi ulusal üretime ve yerli ürünün kullanımına dayalı bir anlayış üzerine kurulmuştur. Zorunlu olmadıkça yabancı sermayeye ve tüketim mallarının dışarıdan satın alınmasına normal bakılmamıştır. Çünkü, Cumhuriyeti kuran siyasi elitler Osmanlı'nın çöküş sürecinden birçok önemli dersler çıkarmışlardı ve yeni kurulan Cumhuriyetin Osmanlı'nın düştüğü yarı-sömürge durumuna düşmesini istememekteydiler. Gerçek kurtuluşun bilim ve teknolojide, eğitimde ve ekonomide kazanılacak zaferlere bağlı olduğunu düşünmekteydiler. Modern toplumlarda üretim gücü ve sanayileşmek eğitimle birlikte bilim ve teknolojinin gelişmesine bağlıydı. Sanayileşmek ve uygarlık eş anlamlı olarak kabul ediliyordu. Türk toplumu bir modernleşme projesi olan Cumhuriyetle birlikte duraklamadan, gerilemeden ve esaretten kurtulacaktır. Bu yüzden,

"ekonomik bağımsızlık", "hızlı kalkınma" ve "hızlı sanayileşmek" ilkeleri kongrede benimsenen önemli ilkeler arasında olmuştur.

Max Weber liberal kapitalizmin yalnızca Batılı toplumlara özgü bir olgu olduğunu ve Çin, Hint ve İslam uygarlıklarında kapitalizmin gelişemeyeceğini ileri sürmekteydi. Max Weber'e göre İslam dünyasında öte dünyacı olan din ve değerleri kapitalizmin ortaya çıkmasını önlemiştir. Dini veya kültürel faktörler ekonomik faktörler kadar önemli olmasa da kapitalizmin ortaya çıkmasını kolaylaştırdığı gibi aynı zamanda önleyebilmekteydi. Weber'e göre İslam dünyasında kapitalizmin ekonomik önkoşullarını oluşturan serbest piyasa, rasyonel teknoloji, rasyonel hukuk, özerk şehirler ve bunların ortaya çıkardığı burjuva sınıfı bulunmadığı için kapitalizm ortaya çıkmamıştı. İslam dünyasında bunların yerini dine dayalı hukuk ve iş dünyasına yapılan devlet müdahalesi almıştı. Weber Batı Avrupa'da din de dahil olmak üzere hayatın hemen her alanında belli bir rasyonelleşmenin yaşandığını fark etmişti. Weber dinlerin de zamana bağlı olarak daha akılcı ve rasyonel inançlara dönüştüğünü, dinlerin asketik/tasavvufi yaşam alanından çekilerek zamanla bu dünyaya yöneldiğini ileri sürmekteydi. Dini alandaki rasyonelleşme en açık şekilde Protestanlığın ortaya çıkışıyla Batı Avrupa'da Hıristiyanlıkta görülmüştü (Akdoğan, 2019: 164-165; Kurt, 2015:123).

Max Weber Batıda ortaya çıkan liberal kapitalizmin yalnızca iktisadi bakış açısıyla incelenemeyeceğini, aynı zamanda kültürel bakış açısının gerekli olduğunu ileri sürmekteydi. Bu bağlamda, Weberyen iktisatçı olan Sabri F. Ülgener Osmanlı-Türk toplumundan Cumhuriyete miras kalan irrasyonel iktisadi zihniyeti açıklamak için önemli iktisat sosyolojisi ve din sosyolojisi çalışmaları yapmıştır. Ülgener, Osmanlı iktisat tarihinden ve kültüründen hareketle piyasa ekonomisi ile İslamiyet arasında sağlıklı köprüler kurmaya çalışmıştır. Müslüman toplumlarda piyasa ekonomisinin gelişmesini engelleyen tarihsel ve kültürel nedenleri başarıyla açıklamıştır. Sabri Ülgener Müslüman toplumlarda piyasa ekonomisinin gelişmesini engelleyen unsurlar arasında insanları dünyadan soğutan dini telkinler, yanlış kader anlayışı ve anti-kapitalist kültürel mantık, patrimonyal devlet, gerileme döneminde ticaret kültürünün çöküşü ve geçimlik tarıma dayalı feodal bir ekonominin ortaya çıkışı, mülkiyet haklarını ve sermaye birikimini engelleyen dine dayalı hukuk gibi faktörler olduğunu ileri sürmüştür(Sayar, 1998:19-21).

Ülgener'e göre gerilemeye yol açan en önemli faktör ise 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı toplumunun her haliyle daralması, içe kapanması, esnaflaşması ve Orta Çağa bir dönüş yaşamasıydı. İktisat sosyoloji ve din sosyolojisi çalışmalarıyla bir duayen olan Ülgener toplumun kültürel evriminin ve zihniyet dönüşümlerinin önemine değinerek liberalizme yakın bir yaklaşım benimsemiştir. Bir toplumun kültürel olarak liberalizme evrimi zaman alan ve büyük ölçüde kendiliğinden bir düzen içinde gerçekleşen bir tarza sahiptir. Bu kültürel evrim rasyonel ilişkilerin egemen olduğu liberal toplum modeline doğru gelişme izlemektedir. Ülgener durağan (statik) olan feodalizmden daha dinamik ve verimli olan kapitalizme kültürel olarak evrilen Batı toplumlarının tecrübesini bir rasyonelleşme süreci olarak değerlendirmiştir. Doğulu toplumların sanayileşememe sorununu ise rasyonelleşememe olarak işaret etmiştir. Rasyonelleşmeyi uzun bir kültürel evrim süreci sonucunda geleneksel olan "geçim için" iktisadi ahlâk anlayışından çıkarak rasyonel (modern) olan "kâr veya kişisel çıkar için" iktisadi ahlâk anlayışına geçiş olarak tanımlamıştır(Sayar, 1998:19-21).

Ülgener Türk toplumunda kapitalizmin gelişememesi için en önemli unsur olarak insan faktörünü, yani İslam dininin yol açtığı irrasyonel iktisadi zihniyet dünyasını ve geçim için olan iktisadi ahlâk anlayışını işaret etmiştir. Ancak kapitalizmin gelişebilmesi için ekonomik faktörlerin de gerekli olduğunu kabul etmiştir. Liberalizme açık bir kişiliğe sahip olan Sabri Ülgener'in Cumhuriyetçi aydınlardan önemli bir farkı bulunmaktaydı. Ülgener zorlama ve yukarıdan yapılan devrimlerle Müslüman-Türk insanının irrasyonel zihniyetin değişmeyeceğini, ancak "piyasa" aracılığıyla aşağıdan yükselen biçimde rasyonel, güvenilir ve ayakları yere sağlam basan iktisadi aktörlerin yaratılabileceğini ileri sürmüştür. Ülgener'e göre Türk toplumu özellikle Tanzimat sonrasında hala tamamlanmamış bir kurumsal ve kültürel değişme sürecine girmiştir. Türk toplumu geleneksel bir toplumdan Batılı liberal toplum modeline doğru kültürel evrim geçirmektedir. Ona göre kurumsal ve kültürel değişme süreci yavaş yavaş ilerleyen bir süreçtir. Oldukça yavaş ilerleyen süreçte uygar davranışların hâkim olduğu, nezih ve kibar olan piyasa toplumlarının ortaya çıktığı görülmektedir.

Siyasi kültür bir ülkede yaşayanlar tarafından benimsenen ortak siyasi değerler setini ifade etmektedir. Siyasi kültür ve değerleri liberal versus devletçi olmak üzere bir skala üzerinde ülkeden ülkeye değişmektedir. Siyasi kültür ve değerler ülkedeki iktisadi, siyasi, sosyal olmak üzere tüm politika seçimlerini etkilemektedir. Siyasi kültür ve değerleri aile, okul, medya, elitler, siyasetçiler ve siyasi olaylar tarafından, bir sosyalleşme süreci sonucunda şekillenmektedir. Ayrıca, etnik, sınıfsal ve dini aidiyetler de siyasi kültüre ve değerlerine şekil vermektedir. Türk toplumunda siyasi kültür ve değerlerin başta iktisat politikaları olmak üzere politikaların belirlenmesinde etkili olduğu görülmektedir. Türkiye'de 1930'lardan itibaren Cumhuriyetçi siyasi elitler devlet güdümünde sanayileşmeyi ve planlı kalkınmayı benimsemişlerdir. Anadolu'yu temsil eden muhafazakâr demokratlara göre ise devletin yerini özel girişimin alması yani serbest piyasa ekonomisi daha hızlı büyümeye yol açacaktır. Siyasi elitlerin değerlerine ve dünya görüşlerine göre şekillenen her iki siyasi kültürün de amaçlarının aynı olduğu, yani Türkiye'yi modern ve müreffeh bir ülke konumuna getirmek olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır(Yıldırım, 2012:60-61).

Batılılaşma akımıyla ülkemize giren modernlik sekülerleşme, bireyselleşme ve rasyonelleşme gibi ilkeler üzerine kuruludur, dini düşüncecinin alanını da daraltıcı bir işleve sahiptir. Modernlik, rasyonalist/pozitivist bir anlayışla dinlerin işlev ve geçerliliğini yitireceğini ileri sürmektedir. Kültürel değişmeler konusunda araştırmalar yapmış, 1950'li yıllarda Demokrat Partiye Batılılaşma konusunda yol göstermiş önemli bilim insanlarından birisi de Mümtaz Turhan'dır. Turhan'a göre Türkiye manevi değerleri ile Batılı bilim-teknoloji kombinasyonunu ortaya koyamadığı için çok hızlı gelişememektedir. Batılı bilimin İslam medeniyetiyle uyuşmayan bir yanı bulunmamaktadır. İslam dini akılla çelişen bir din değildir, bilime ve ilerlemeye açık bir dindir. Turhan 1950'lerden itibaren Amerika merkezli Anglo-Sakson bireysellik ideolojisini Anadolu-Türk coğrafyasındaki koşullarla uzlaştırmaya, böylece bireyci ve toplumcu ideolojiler arasında bir denge kurmaya çalışmıştır. Batı ile Doğu medeniyetlerini birbirinden ayıran en önemli kriter bilim zihniyetidir. Batıdan yalnızca bilim zihniyetinin ve yönteminin alınması, Türk toplum yapısı içine yerleştirilmesi kendi milli kimliğimizi koruyarak kalkınmamızı sağlayacaktır(Karakaya, 2024: 200-201; Özakpınar, 2014: 117).

Ziya Gökalp kültürde Türkleşmeyi ve İslamlaşmayı, medeniyette ise çağdaşlaşmayı amaçlamaktaydı. İslam Dinini ise milli kimliğin temel bir bileşeni olarak görmekteydi. Ziya Gökalp'in uluslaşma ve milliyetçilik anlayışı İslam'a açık olan bir anlayıştı. Ancak, ilerlemeye engel olduğu için Ziya Gökalp "gelenekçi İslam" anlayışını da eleştirmekteydi. Gökalp'in temel problematiği, Türk milli kimliğinin İslam'la ve aynı zamanda modern-bilimsel-rasyonel kimliklerle bağdaştırılması meselesiydi (Günay, 2009: 15). Benzer şekilde Mümtaz Turhan Müslüman-Türk insanının bilgi ve görgüsünü arttırmadan, düşünüş ve yaşam tarzını bilimsel gerçeklere göre değiştirmeden, ona bilimsel zihniyeti aşılamadan kalkınmanın, sanayileşmenin ve batılılaşmanın gerçekleşmeyeceğini ileri sürmektedir. Bu durum bir mahalle bakkalının bilgi, görgü ve tecrübesini arttırmadan içinde her şey satılan büyük bir mağaza açmaya kalkışmasına benzemektedir. Kültürel değişme alanında önemli araştırmaları olan Mümtaz Turhan'a göre eski kültür ile yeni kültürün bir arada yaşamaya devam etmesi millet olma bakımından büyük bir zaaf teşkil etmektedir.

Modernleşme Batılı toplumlarda ortaya çıkan bir değişme olduğu için modernleşmekte olup Batılı olmayan toplumlar bir anlamda Batının değişme ve gelişmelerini takip etme durumunda kalmaktadırlar. Çünkü, modernliği tanımlayan ve ona anlam yükleyen zihniyet Batılı rasyonalizmdir. Bu anlamıyla düşünüldüğünde modernleşme bir anlamda Batılılaşmadır. Ancak, modernleşme Batılılaşma ile özdeş değildir. Buna rağmen modernleşmekte olan Batılı olmayan toplumlar belli ölçülerde Batılılaşmak zorunda kalmaktadırlar. Bu bağlamda, Turhan'a göre bu süreç Türk toplumunun Batı medeniyetine tamamıyla intibak edip iki kültürün birleşmesinden homojen yeni bir kültür meydana gelinceye kadar devam edecektir. Modernleşmenin Batı ile Doğu medeniyetlerinin birleşmesinden ortaya çıkan yeni bir sentez olarak kavranması gerektiğini ileri sürmüştür. Hatta, milli kültür ile modernleşme birbirinin zıddı değil, birbirini tamamlayan mefhumlardır. Turhan'a göre asırlardır süren bu acımasız kültürel değişimin sonunda yeniden "bir millet" olunacaktır (Turhan, 2016a: 70 ; Turhan ,2016b: 63-65).

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında özel girişim öncülüğünde sanayileşme başarılı olamayınca, karma ekonomi modeli olarak bilinen devletçi sanayileşme modeli geliştirildi. 1930'ların başlarında geliştirilen karma ekonomi modeliyle Türkiye büyük ölçüde uluslaşmayı, modernleşmeyi ve sanayileşmeyi başardı. Devletin öncülüğünde milli girişimci sınıflar da oluştu. Türk siyasal hayatında 1950'den sonra çok partili hayata geçiş yapıldı. Türkiye devletçiliğin yerine değişimin motoru olarak piyasa ekonomisinin ve özel girişimin geçirilmesini istiyordu. Demokrat Parti ile başlayan siyasi ve ekonomik liberalleşme sürecinde ulaşımda, tarımda, sanayide piyasa ekonomisinin ve özel girişimciliğin gelişmesine yol açan büyük devrimler yaşandı. Ancak, 1950'lerin sonlarında ekonomik ve siyasi krizin ağırlaşmasıyla ve 27 Mayıs 1960 yılında yapılan askeri müdahaleyle liberal dönem sonlandırıldı. En hızlı şekilde sermaye birikiminin hedeflendiği liberal dönemde, sosyal adaletin bozulduğu istikrarsız olan bir kalkınma süreci yaşanmıştı. 1961'de yeni bir anayasa hazırlanarak ekonomik planlamanın yapıldığı bir döneme geçiş yapıldı.

İstikrarlı olan yurt içi ortamda kalkınma planlarıyla büyük ölçekli ağır sanayi yatırımları çok hızlı olarak gerçekleştirilebilir, aynı zamanda sosyal adalet de korunabilirdi. Bu bağlamda, 27 Mayıs 1960 ihtilalinin hemen ardından Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kuruldu. DPT tarafından dört adet beş yıllık makro plan hazırlandı ve uygulandı. Hazırlanan makro planlar ile oluşan istikrarlı yurt içi ortamda büyük ölçekli olan sermaye yoğun ara malı ve

yatırım malları üretimi gerçekleştirilmeye çalışıldı. DPT Türkiye ekonomisine büyük katkılar yapmış önemli bir kurumdu. DPT'nin kazandırdığı en önemli yeniliklerden birisi Türk toplumuna "hesabı-kitabı" öğretmesiydi. DPT'nin yaptığı araştırmalar sayesinde iş dünyası tarafından yapılan yanlış yatırımlar fark edilmiş, hatta iş dünyası da bu araştırmalardan yararlanmıştı. DPT'nin yaptığı araştırmalar özel sektörün imalat sanayi yatırımlarında üretim ölçeği ve teknoloji seçimi yanlışlarını ortaya koymuştu. Ancak, beş yıllık makro kalkınma planlarına rağmen ülkenin hedeflendiği kadar sanayileşemediği, hatta ağır bir ekonomik krize sürüklendiği görülüyordu(Kepenek,2019: 144 -147).

1970'lerin sonlarındaki ekonomik kriz 1950'lerin sonlarındaki ekonomik krizden üç-dört kat daha ağırdı. Bu ağır krizden çıkış için bürokratik ve siyasi elitler tarafından, "24 Ocak 1980 Piyasa Ekonomisine Geçiş Kararları" alındı. Ekonomik liberalizasyon kararları ihracata dayalı sanayileşme olarak da bilinmekteydi. 24 Ocak 1980 Kararlarının mimarı muhafazakâr siyasi elitlerden gelen Turgut Özal'dı. Ancak, Türkiye'de en başta iş adamları olmak üzere halkın büyük çoğunluğu Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren uygulanan karma ekonomi modelinin sonlandırılmasına karşı çıkıyor, Neoliberal ekonomi modelinin uygulanmasını ise istemiyordu. Amerikan kapitalizmini yakından tanıyan ve benimsemiş olan Turgut Özal'ın misyonu 24 Ocak 1980 Kararlarını bir şok terapi ile topluma benimsetmekti. Yeni ekonomik özgürlükler ve reformlar Turgut Özal tarafından iş adamlarına tanıtıldı. Özal liberalleşme reformlarının ekonomik mantığını ve yapılma sebeplerini kamuoyuna detaylı olarak anlatıyordu(Kepenek,2019: 200-202).

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren uygulanan karma ekonomi modeli, 24 Ocak 1980 Kararlarıyla revize edilmeye başlandı. Çünkü, ekonomideki bunalımların ve dar boğazların sorumlusunun devlet müdahalesi ve karma ekonomi modeli olduğu düşünülüyordu. Türkiye ekonomisinde dışa açılma sürecinin bir parçası olarak Amerika orijinli Monetarist, yani Neoliberal olan politikalar uygulanmaya başlandı. Özal Amerikan ekonomi düşüncesini ve girişimcilik kültürünü çok yakından tanıyan, durağan İslam kültürünü modernleştirmek ve dinamizm getirmek isteyen bir kişiydi. Bu yüzden, yakın çevresinde tanınmış Amerikan üniversitelerinde işletme ve iktisat doktorası yapmış, küresel ekonomiyi çok iyi tanıyan, yetenekli ve kültürlü gençler çalıştırıyordu. 1980'lerde ithal ikameci karma ekonomi modelleri ömrünü tamamlamış, dünya ekonomisinde dışa açık ekonomi modelleri benimseniyordu. Küreselleşmeyi akıllıca yönetebilen ülkelerin hızla zengin olabildiği görülmekteydi. Dışa açık olup hızlı büyüyen bu ülkelere Yükselen Piyasalar da denilmeye başlanmıştı. Bu bağlamda,1980'lerden itibaren iç ve dış ticaret serbestleştirilirken, finansal serbestleşme reformları da hayata geçirildi.

Klasik iktisat teorisinin Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisine göre dünya fiyatının altında üretim maliyeti olan bir sektör ihracatçı sektör olmaktadır. Küresel ticaret sistemi David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisine göre işlemektedir. 24 Ocak Kararlarının ardından reel sektördeki Türk iş adamları ana akım olan iktisat teorisinin "dünya fiyatları" argümanıyla tanıştılar. Türkiye ekonomisinin dışa açılmasıyla birlikte reel sektördeki sanayiciler karşılaştırmalı üstünlükler ilkesine göre hareket etmek zorunda kaldılar. 24 Ocak Kararlarının ürettiği şok iktisadi rasyonelliğin gelişmesini hızlandırdı. Ekonomik olarak başarılı olmak isteyen Türk iş adamları dünya fiyatlarından kaliteli mal üretip dış pazarlara satmayı öğrenmek zorunda kaldılar. Liberalleşen ekonomide Türk iş adamlarının homoeconomicusa doğru olumlu bir evrim geçirdiği görülmektedir. Türk iş adamlarının

iktisadi kararlarında araçsal rasyonellikle değil, değersel rasyonellikle hareket ettikleri görülmektedir(Kepenek, 2011:58-60).

1990'lı yıllarda Türk bankacılık sisteminin yeteri kadar denetlenmemesi ve düzenlenmemesinden dolayı çok büyük yolsuzluklar yapılmıştı. 2001 yılının Şubat ayında ulusal paranın ani değer kaybı ve gelişen finansal kriz bankaların batmasına, faizin yükselmesine ve borsada büyük kayıplara yol açtı. 2001 yılındaki bu ağır krizden çıkış için IMF ile anlaşma yapılarak kredi alındı. Dünya Bankasında yıllarca çalışmış olan Kemal Derviş'in yönetiminde bir IMF istikrar programı olan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" hazırlandı. 2002 yılından sonra Türkiye Kemal Derviş'in Neoliberal ekonomi programını (Güçlü Ekonomiye Geçiş Programını) uygulayarak küresel ekonomiye entegre olmayı ve G20'nin önemli bir üyesi olmayı başardı. 1980'lerin başlarından itibaren Türkiye Neoliberal politikaların yaslandığı Neoklasik iktisat teorisiyle ekonomik ve sosyal olarak modernleşmeye, kapitalizme evrilmeye çalışmaktadır.

Rasyonelleşme ve kültürel gelişme sanayileşmenin hızlanması için en temel faktörlerdir. Rasyonelleşme, zihniyet değişimine, bireyselliğin gelişmesine ve modern sosyal alışkanlıklara yol açmaktadır. Bu bağlamda Anadolu'nun birçok şehrinde organize sanayi bölgeleri kurulmaktadır. Geri kalmış olan bu bölgeler dünya ekonomisine entegre olan modern üretim bölgelerine dönüşmektedir. Gelişen modern şehirlerde yeni yetişen orta sınıfların rasyonelleşirken aynı zamanda kültürel olarak zenginleştikleri görülmektedir. Bu bölgelerde üretilen ürünler 200'ün üzerinde farklı ülkeye ihraç edilmektedir. Büyük bir kısmı Anadolu'daki üretim bölgelerinden yapılmak üzere yıllık toplan ihracatın büyüklüğü 300 milyar dolara ulaşmıştır. Türk iş adamları yabancı pazarları tanımakta, bu pazarlara giriş yapmakta ve büyük çaplı uluslararası iş anlaşmaları bile yapmaktadırlar. Böylece, uluslararası işbölümünde Türkiye nitelikli sanayi malları üreten ve ihraç eden bir ülke konumuna ulaşabilmiştir. Dışa açıldıktan sonra ihracata dayalı sanayileşme modeliyle Türkiye yapısal olarak değişerek yüksek gelirli ülkeler gurubuna girebilmiştir.

1980'lerin başlarına gelinceye kadar Türkiye'de devletin olan sadece bir televizyon kanalı yayın yapmaktaydı. Dışa kapalı olan ekonomi modelinin hâkim olduğu yıllarda Türk halkının dünya ile tek iletişim kanalı TRT1 idi. İnsanların dış ticaret imkânları ve kambiyo işlemleri ise çok sınırlıydı, hatta döviz taşımaları ve bulundurmaları yasaktı. Yurtiçi ve yurtdışı uçakla seyahat ise ancak önemli bir gelir düzeyinin üzerindeki insanlar için mümkündü. Yurtiçi ve yurtdışı telefonla iletişim imkânları oldukça zayıftı. 1980'lerden itibaren liberalleşen bir ekonomide ekonomik özgürlüklerin artmasıyla Türk iş adamlarının homo-economicusa doğru olumlu bir evrim geçirdiği görülmektedir. Bu bağlamda, İslam dininin ve liberal kapitalizmin değerlerini özümsemiş olan bir dindar orta sınıfın doğmuş olduğu fark edilmektedir. İslam kültürünün liberal bir ekonomiyi ve demokrasiyi desteklediği Müslüman orta sınıfların yaşam tarzlarından anlaşılmaktadır. Türkiye'nin son 200 yıllık modernleşme tecrübesi incelendiğinde, Sened- ittifak, Tanzimat reformları, Islahat fermanı, I. ve II. Meşrutiyet, Cumhuriyetin ilanı gibi demokratik ve aynı zamanda liberal olan kurumların kilometre taşları bulunmaktadır (Haenni, 2014:94-96; Özbolat,2015:194-195).

Modern piyasa toplumlarında insanlar aşırı olarak sekülerleştikleri için, ihtiyaçlarını karşılamak için neredeyse tüm vakitlerini dünyevi faaliyetlere ayırmaya başlamaktadırlar. Ruh sağlığının korunması, dengeli bir kişilik kazandırması, diğer insanlara zarar verici

davranışlardan alıkoyması, şefkat ve merhamet duygularını güçlendirmesi, diğer kişilere karşı sevgi, saygı ve bağlılığı güçlendirmesi, maddi isteklere karşı aşırı bağlılığı azaltması gibi faydaları olan dinsel inanç ve ibadetlerden uzaklaşmaktadırlar. Hızlı bir şekilde zengin olmak ve seçkin bir hayat yaşamak gibi moda haline gelen küresel materyalist değerler geleneksel olan insani değerlerin önüne geçmektedir. Küreselleşme sürecinde ekonomik faktörlerin, ekonomik kavramların sürekli ön planda olması, hemen hemen her sosyal olgunun ekonomik yaklaşımla açıklanmaya çalışılması, kaçınılmaz olarak dini alana da yansımaktadır. Neoklasik iktisat teorisinin ve modern ekonominin rasyonel seçim teorisine dayalı olan mantığı dini alanı da kuşatmaktadır. Bu süreçte Türkiye'de rasyonelleşen dini grupların, eğitim, sağlık, medya gibi sektörlere girmek suretiyle ekonomik anlamda güçlenme arzusu taşıdıkları gözlenmektedir(Kirman, 2005:159).

Tekke veya dergâh merkezli olan klasik dini guruplar dergi, kitap, radyo, televizyon gibi kitle iletişim araçlarının ve hızlı kentleşmenin olumlu etkileriyle yerlerini okulları, yurtları, dernekleri, yayınevleri ve ticari şirketleri olan modern dini guruplara bırakmaktadır. Dini grupların bir şeyler üretmek ve pazarlamak suretiyle ticari hayata katılmaları dini olan piyasaların kurulmasına yol açmaktadır. Türkiye'de şehirli dindar orta sınıfların eğitim düzeyinin yükselmesi ve piyasa ekonomisine katılmaları, modern bağlamlarda yeni sosyal ilişkilerin gelişmesine yol açmaktadır. Modern şehirlerde yaşayan ve yaşam standartları yükselen dindar orta sınıfların televizyon, buzdolabı, klima, kaliteli bir konut, nitelikli bir eğitim ve orta sınıf araba sahibi olduğu görülmektedir. Ancak, bu süreçte geleneksel ve toplumsal olan dindarlığın, modern bağlamda bireysel dindarlığa doğru bir dönüşüm geçirdiği fark edilmektedir. Sekülerleşme normal gelişmesini sürdürmediğinde aşırıya kaçtığında araçsal rasyonel davranışların yaygınlaşması, materyalizm, gösterişçi tüketimcilik, israf, yoksulluk, kültürel hayata, bilime ve sanata önem verilmemesi gibi sosyal sorunlara yol açmaktadır. Bu bağlamda, sekülerleşmenin yol açtığı sosyal sorunların çözülmesi için kurumsal düzenlemelerin yapılması ve sosyal politikaların uygulanması gerekmektedir(Özbolat,2015: 93; Kirman, 2005: 159).

Sonuç

Cumhuriyetin kuruluşundan 1980 yılına kadar Türkiye ekonomisinde Keynesçi olan devletçi iktisat politikaları uygulanmıştır. Türk toplumu karma ekonomi modeliyle büyük ölçüde uluslaşmayı, modernleşmeyi ve sanayileşmeyi başarmıştır. Türk toplumunda devletin öncülüğünde milli girişimci sınıflar da oluşmuştur. 24 Ocak 1980 Kararlarıyla Türkiye ihracata dayalı sanayileşme modeline, yani liberal modele tam olarak geçiş yapmıştır. 24 Ocak Kararları bir küresel politika paradigması olan Monetarizme ve Neoklasik iktisat teorisine dayanmaktadır. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren uygulanan karma ekonomi modeli, 24 Ocak Kararlarıyla revize edilmiştir. Çünkü, 1970'lerin sonlarında ekonomideki bunalımların ve dar boğazların sorumlusunun devlet müdahalesi ve karma ekonomi modeli olduğu düşünülmüştür. Neoklasik iktisat teorisi liberal kapitalizmin en güçlü argümanlarından oluşmakta ve her ülkede kapitalizmin formal teorisi olarak kabul edilmektedir. 24 Ocak 1980'den itibaren Türkiye Neoklasik iktisat teorisiyle ekonomik ve sosyal olarak modernleşmeye çalışmaktadır.

Türkiye dışa kapalı olan karma ekonomi modelini serbest piyasa mantığına göre revize ederek küresel ekonomiye entegre olmayı büyük ölçüde başarmıştır. Türkiye ihracata

dayalı sanayileşme modeliyle yüksek gelirli ülkeler gurubuna girebilmiştir. Türk iş adamları rasyonel düşünme kabiliyetini hızla kazanmışlardır. Anadolu'daki sosyo-kültürel gelişme sanayileşmenin hızlanması için temel faktör olmaktadır. Sosyo-kültürel gelişme, zihniyet değişimine ve yeni sosyal alışkanlıklara yol açmaktadır. Bu bağlamda Anadolu'nun birçok kentinde organize sanayi bölgeleri ve teknoparklar kurulmaktadır. Geri kalmış izole olan bu bölgeler dünya ekonomisine entegre olan modern üretim bölgelerine dönüşmektedir. Değersel olan rasyonel sosyal ahlâkları ve liberal dünya görüşlerinden dolayı Türk iş adamları Protestanlara benzetilmekte ve İslami Kalvinistler olarak tanımlanmaktadırlar. Büyük fikir adamı Ziya Gökalp'e göre İslamiyetin modern hayatla (bilim ve teknolojiyle) uyumunun sağlanması oldukça önemlidir. Batı'nın yükselişi demokrasi veya sanayi devrimi ile başlamamış, en başta din olmak üzere doğa bilimlerindeki ve sanattaki gelişmelerle başlamıştır.

Gökalp'e göre Batının yükseliş süreci Martin Luther'in İncil'i ana dile çevirmesiyle ve dinde reform hareketiyle başlamıştır. Dini metinlerin anlaşılması için Avrupa'da bir okuma yazma seferberliği başlatılmış, bu durum ilerlemenin en önemli unsurlarından olan kitap basım teknolojisinin ardından bilimin, sanatın ve demokrasinin de gelişmesine yol açmıştır. Gökalp'e göre milletçe kalkınmaya demokrasi ile değil, dinde yapılacak bir yenileşme hareketiyle başlanacaktır. Örneğin, İslam dünyasında Ehl-i Sünnet yaklaşımı dinde dışlayıcı veya tekelci bir tutum benimsememiştir. Hatta, dinde ve kültürde çoğulcu bir yaklaşımı benimsemiştir. Dolayısıyla, İslam dünyasında çoğunluğu temsil eden Ehl-i Sünnet yaklaşımı çoğulcu bir toplum modelinin zeminini oluşturarak, yeniliğe ve ilerlemeye açık bir tutum sürdürmüştür. Ziya Gökalp'e göre dini sistem bütün sosyal kurumların temelini oluşturmaktadır. Bütün sosyal kurumlar kaynağını dinden almaktadır. İktisadi sistemin temelinde de manevi yapıyı oluşturan bir takım ahlâki ilkeler ve zihniyet dünyası bulunmaktadır.

İthal edilen iktisadi modellerin ülkemizin kültürel, tarihsel ve kurumsal ortamına başarılı şekilde adapte edilebilmesi için özgün olan çözümler araştırılmaktadır. İktisat sosyolojisi iktisat ile sosyoloji arasında bir köprü vazifesi gören, din sosyolojisi bilim dalıyla birlikte ülkemizdeki sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel dönüşümü anlamaya-yorumlamaya çalışan bir disiplindir. Piyasalar sosyal olarak gömülüdür, yani sosyal dünyanın bir parçasıdır. Kültür, siyaset, ahlâk ve tarih gibi sosyal unsurlar da piyasaları etkiler. İktisat sosyolojisi ve din sosyolojisi araştırmalarıyla ana akım olan Neoklasik iktisat teorisinin Türk toplumuna adapte edilmesinin ve dini ahlâk ile uyumunun sağlanmasının yeni yolları keşfedilebilir. Bu bağlamda, kapitalizmin bulunmadığı bir piyasa ekonomisini ifade eden "Üçüncü Yol" modelinin Türkiye için Neoliberal modele göre daha uygun bir model olduğu ileri sürülmektedir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, A. (2019). *Din sosyolojisi*. Ensar Yayıncılık.

Ekelund, Robert B. ; Hebert, Robert F. ; Tollison, Robert D. (2006). *The market place of Christianity*, MIT Press

Frey, Donald E. (2009). *America's economic moralists: a history of rival ethics and economics.* State University of New York Press.

Hengstmengel, J. (2023). *İktisat ve Tanrı: erken modern iktisadi düşüncede ilahi takdir.*

Ketebe Yayınları.

Huberman, L. (2017). *Feodal toplumdan yirminci yüzyıla*. İletişim Yayınları.

Hunt, E. K. ve Lautzenheiser, M. (2016). *İktisadi düşünce tarihi*. Phoenix yayınevi.

Jackson, W. A. (2009). Economics, culture and social theory. Edward Elgar.

Karakaya, M. Fatih (2024). *Yeni perspektifler ışığında Mümtaz Turhan*. Ketebe Yayınları.

Kepenek, Y. (2011). *Development and structure of the Turkish economy*. ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim AŞ.

Kepenek, Y.(2019). *Türkiye ekonomisi*. Remzi Kitapevi.

Kılınçoğlu, Deniz T. (2023). *Osmanlı İmparatorluğu'nda iktisat ve kapitalizm*. Heretik Yayınları.

Kirman, M. Ali (2005). "Dinin ekonomik modeli küreselleşme sürecinde dine yeni bir yaklaşım". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt:18. Sayı: 18-19. s. 147-161.

Kurt, A. (2015). *Din sosyolojisi*. Sentez Yayıncılık.

Küçükkalay M. A. (2019). *Adam Smith: ahlak felsefesinden politik ekonomiye bir filozof*. Ketebe Yayınları.

Mele, D. ve Schlag, M. (2015). *Humanism in economics and business*. Springer.

Mirhakor, A. ve Askari, H. (2017). *Ideal Islamic economy: an introduction*. Palgrave Macmillan.

Nelson, R. H. (2001). *Economics as religion: from Samuelson to Chicago and beyond*. Pennsylvania State University Press.

Oslington, P. (2023). *Teolog olarak Adam Smith*. Ketebe Yayınları.

Özakpınar, Y. (2014). *Kültür ve medeniyet üzerine denemeler*. Ötüken.

Özbolat, A. (2015). *Kapitalizme eklemlenme: dindar orta sınıfta tüketim kültürü*. Karahan Kitabevi.

Özkiraz, A. (2007). *Modernleşme teorileri ve post-modern durum*. Çizgi Kitabevi.

Sayar, A. G. (1998), *Bir iktisatçının entellektüel portresi: Sabri F. Ülgener*, Eren Yayıncılık.

Skousen, M. (2019). *İktisadi düşünce tarihi: modern iktisadın inşası*. (Çev: Mustafa Acar-Ekrem Erdem-Metin Toprak). Adres Yayınları.

Singh, D. (2022). *Kutsal ekonomi: batı'da paranın teolojik gücü*, Albaraka Yayınları.

Sombart, W. (2019). *Yahudiler ve modern kapitalizm*. Küre Yayınları.

Tekin, M. (2016). *Din sosyolojisi*. Rağbet Yayınları.

Turhan, M. (2016a). *Garplılaşmanın neresindeyiz?* . Altınordu Yayınları.

Turhan, M. (2016b). *Kültür değişmeleri; sosyal psikoloji bakımından bir tetkik*. Altınordu Yayınları.

Zafirovski, M. (2011). *The enlightment and its effects on modern societies*. Springer.

"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:

Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazar/ların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız

The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":

Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Double-Blind Peer Review:	External-independent